

PROSTOR

20 [2012] 1 [43]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

88-105 **ALEN ŽUNIĆ**
NIKOLA MATUHINA

POVIJESNI TRGOVI GRADA ZAGREBA
NASTALI DO 1918.
PROSTORNA GENEZA I URBANISTIČKE ODLIKE

HISTORIC SQUARES IN ZAGREB
BEFORE 1918
SPATIAL GENESIS AND URBAN CHARACTERISTICS

PRETHODNO PRIOPCENJE
UDK 712.254(497.5 ZAGREB)"10/19"

PRELIMINARY COMMUNICATION
UDC 712.254(497.5 ZAGREB)"10/19"

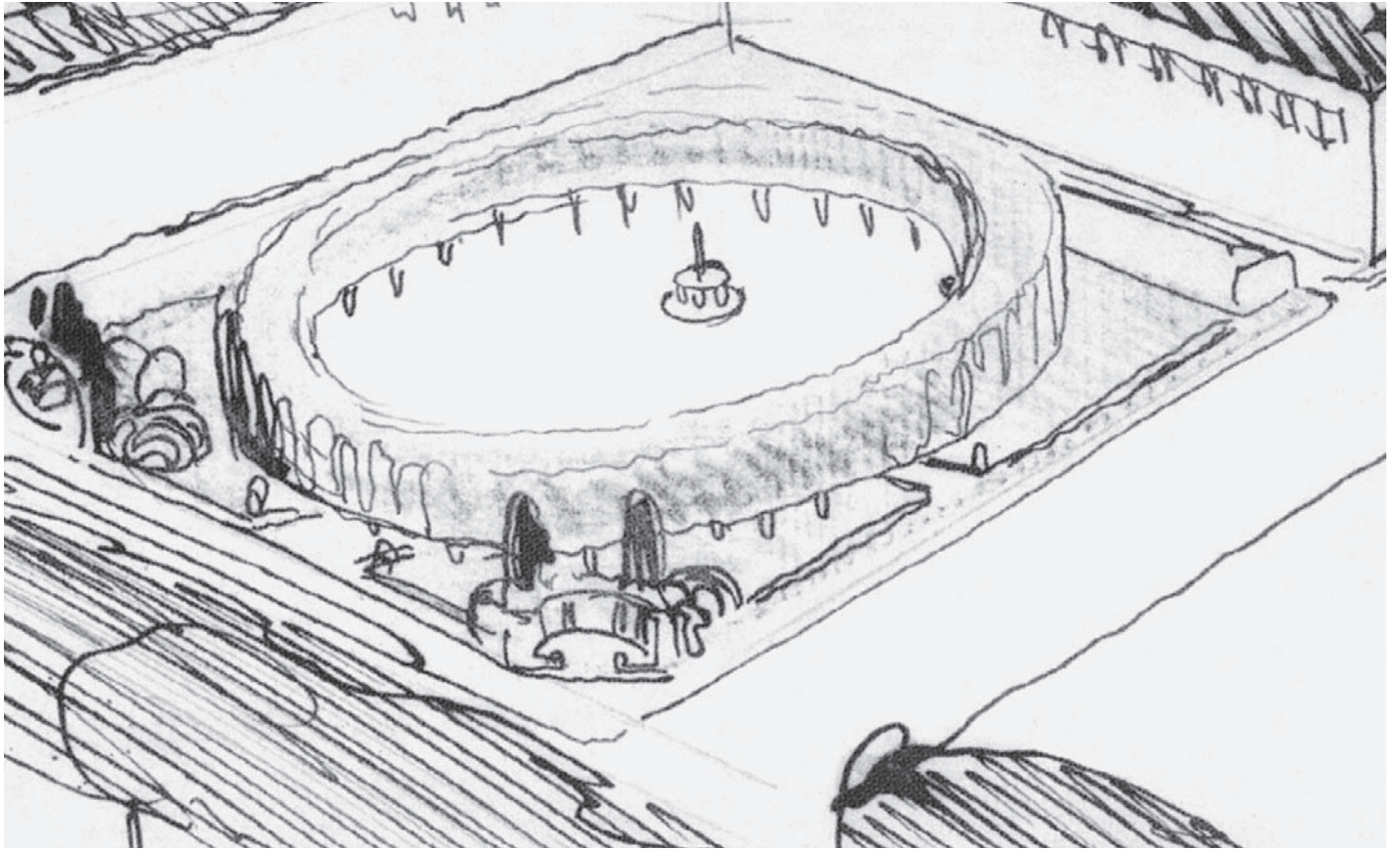
SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
20[2012] 1[43]
1-218
1-6 [2012]

Af

Sl. 1. SVAČICEV TRG – PERSPEKTIVNA SKICA REGULACIJE, V. KOVAČIĆ, 1909.

FIG. 1. SVAČIĆ SQUARE – REGULATION PLAN, PERSPECTIVE SKETCH, V. KOVAČIĆ, 1909.

ALEN ŽUNIĆ, NIKOLA MATUHINA

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

PRETHODNO PRIOPĆENJE
UDK 712.254(497.5 ZAGREB)“10/19”

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.02. – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 15. 5. 2012. / 14. 6. 2012.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

PRELIMINARY COMMUNICATION
UDC 712.254(497.5 ZAGREB)“10/19”

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.02. – URBAN AND PHYSICAL PLANNING

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 15. 5. 2012. / 14. 6. 2012.

POVIJESNI TRGOVI GRADA ZAGREBA NASTALI DO 1918.

PROSTORNA GENEZA I URBANISTIČKE ODLIKE

HISTORIC SQUARES IN ZAGREB BEFORE 1918

SPATIAL GENESIS AND URBAN CHARACTERISTICS

POVIJEST URBANIZMA
TRGOVI
URBANISTIČKI RAZVOJ
ZAGREB
ZELENA POTKOVA

HISTORY OF TOWN PLANNING
SQUARES
URBAN DEVELOPMENT
ZAGREB
U-SHAPED GREEN BELT

Među 65 danas postojećih zagrebačkih trgova za urbanološku je analizu izdvojeno 25 povijesnih prostora nastalih do 1918. na području Gornjega grada, Kaptola, Donjega grada i nekih prigradskih naselja. Uz definiranje kriterija odabira i objašnjenje metode istraživanja, obrađena je geneza i povijesna stratifikacija trgova po vremenu nastanka, te komparabilne urbanističke odlike (položaj, topografija, veličina i površina trgova, oblici i proporcije, funkcionalne odlike, prometne karakteristike, oprema, nasadi i perivojno uređenje, arhitektonske dominante, itd.).

Among 65 existing historic squares in Zagreb, 25 have been selected for this analysis. They were formed until 1918 in the areas of Upper town, Kaptol, Central city area and some suburban villages. Based on the clearly defined selection criteria and methodology, this paper considers the origin and historical stratification of the squares according to the periods of their formation as well as their comparable urban features (their site, topography, size and area, forms and proportions, functional and traffic characteristics, equipment, vegetation, landscaping, architectural accents etc.)

UVOD

INTRODUCTION

Među javnim prostorima Zagreba osobito identitetsku i socijalnu važnost imaju trgovi, pa je poredbeno istraživanje njihovih urbanističkih odlika bitan segment u sistematizaciji planerskih prostornih podataka o gradu.¹ Zagreb danas ima 65 trgova,² od toga je 25 povijesnih formiranih do kraja I. svj. rata³ (1918.), 10 ih je nastalo u međuratnom razdoblju moderne (1918.-1941.), a 30 je trgova rezultat suvremenog razvoja grada (nakon 1945.). Tome valja pribrojiti i neimenovane 'pseudotrgove' (ulična proširenja, 'niše' u urbanoj strukturi, zajedničke polujavne prostore u stambenim četvrtima i sl.), koji po statusu i nazivu nisu trgovi, ali po urbanističkim odlikama redovito imaju i neke elemente trga. Gotovo svi povijesni trgovi analizirani u ovom radu nastali su na nevelikom prostoru Zagreba u granicama izgrađenoga grada do 1918. – na području Kaptola, Gornjega grada i Donjega grada, s iznimkom tri seoska trga formirana u negdašnjim zasebnim naseljima koja su danas inkorporirana u Grad Zagreb.

IZVORI I DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

SOURCES AND FORMER RESEARCHES

Zagrebački su trgovi do sada bili uglavnom predmet povijesnih istraživanja s naglašenim kulturno-povijesnim i umjetničkim interpretacijama, dok urbanološki gotovo da i nisu obrađivani. Među objavljenim povijesnim radovima o pojedinim trgovima od fundamen-

talne su važnosti studije Snješke Knežević koja je analitički obradila čak 13 donjogradskih trgova s naglaskom na prostorni sustav 'zelene potkove',⁴ uz afirmaciju autorskih doprinosa Milana Lenucija i Viktora Kovacića u regulacijama i uređenju nekih trgova.⁵ Iako za srednjovjekovne i barokne trgove Gornjega grada, Kaptola i njihovih podgrada ne postoje monografske obrade, važnu je historio-grafsku ali i urbanističku interpretaciju u sklopu srih studija objavio Vladimir Bedenko⁶ i posredno Lelja Dobronić.⁷ Pojedinačne obrade nekih trgova publicirali su Olga Marusevski,⁸ Vanda Ladović i Nada Premerl⁹ te Ivan Ulčnik.¹⁰ U svojim sintezama perivojne su trgove 'zelene potkove' i druge promenade prostore povijesnog Zagreba obradili Igor Gostl¹¹ i osobito sistematično Bojana i Mladen Šćitaroci,¹² a poveznicu ka suvremenim trgovima grada Zagreba postavili su autori ovoga članka analizirajući primjere trgova iz razdoblja međuratne moderne.¹³ Koristan alat u istraživanju su i publicirani katalozi povijesnih karata Zagreba,¹⁴ te faktografski uređene natuknice o pojedinim trgovima u *Zagrebačkom leksikonu*.¹⁵ Od arhivskih i dokumen-

1 Istraživanje je tijekom 2011./12. provedeno na Katedri za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu Arhitektonskog fakulteta Sveučilista u Zagrebu, u okviru znanstvenog projekta „Urbanističko i pejzažno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture” [sifra projekta pri MZOŠ: 054-0543089-2967]. Za mentorsko vodstvo zahvaljujemo prof. dr.sc. Mladenu Obadu Šćitarociju i doc. dr.sc. Zlatku Karaću.

2 Prema popisu ulica Grada Zagreba riječ 'trg' se nalazi u nazivima 64 prostorne cjeline, čemu treba pribrojiti i Kaptol koji, iako ne nosi naziv trga, to ipak jeste – i po svojem obliku i genezi, i po 'kružnom' sustavu kućnih brojeva karakterističnom za numeraciju trgova (*Zagreb – plan grada 1:20.000*, Trsat polo d.o.o., Zagreb, 2008.).

3 U taj su broj uključeni i povijesni trgovi nekada zasebnih prigradskih sela Sestina, Markusevca i Podsuseda, koji su danas inkorporirani u urbanu cjelinu Zagreba te se i navode u popisu gradskih ulica.

4 KNEŽEVIĆ je obradila sljedeće trgove, prema bibliografskim datacijama iz popisa literature: Zrinski trg (1987., 1993., 2000.-2001.); Ciglanu – 'izgubljeni trg' (1988.); Trg maršala Tita (1988.-1989.); Britanski trg (1991.); Strossmayerov trg (1994.a); Preradovićev trg (1994.-1995.); Svačićev trg (1994.-1995.); Trg Francuske Republike (1996.-1997.); Langov trg (2004., 2011.), dok je trgove 'zelene potkove' u više navrata autorica obrađivala sintezno kao cjelinu, pa su u tim studijama publicirani i trgovi koji nemaju prethodnu monografsku obradu – Tomislavov, Starčevićev, Marulicev i Mazuranicev (1996.a, 1996.b, 2000.b, 2003.b).

5 KNEŽEVIĆ, 1994.b, 2000.a, 2003.a

6 BEDENKO, 1988.-1989., 1989., 1991., 1992., 1994., 1995.

7 DOBRONIĆ, 1961., 1983., 1986.

8 MARUSEVSKI, 1987.

9 LADOVIĆ, PREMERL, 1984.

10 ULČNIK, 1936.

11 GOSTL, 1994.

12 ŠĆITAROČI, 2004.

13 ŽUNIĆ, MATUHINA, 2012.

14 DOBRONIĆ, 1961.; *** 1994.

15 *** 2006.

tacijskih izvora najvažniji su fondovi starih karata i planova te fotodokumentacije u Državnom arhivu Zagreba¹⁶ i Muzeju grada Zagreba,¹⁷ te za stariju građu u Hrvatskom državnom arhivu i brojnim inozemnim institucijama u Beču, Dresdenu, Budimpešti i dr.

KRITERIJI OBRADJE I DVOJBENI SLUČAJEVI POVIJESNIH TRGOVA

RESEARCH CRITERIA AND ATYPICAL EXAMPLES OF HISTORIC SQUARES

Kod većine analiziranih povijesnih zagrebačkih javnih prostora njihovi formalni atributi (ime, službeni status, povijesna geneza), ili čitke urbanističke odlike (strukturno-morfološke, funkcionalne) jasno ih određuju kao *trgove*, no neki su primjeri ipak atipični i dvojbene u pojmovnom određenju, pa je potrebno obrazložiti kriterije njihova (ne)uvrštenja u ovo istraživanje.

Problem statusa i naziva – U sastavljanju kataloga zagrebačkih trgova pojavila se dvojba oko tretmana povijesnih javnih prostora koji po svim urbanističkim odlikama nesumnjivo

¹⁶ DAZG – Zbirka planova i nacrti grada Zagreba – fond 1133 [1123]; Kartografska zbirka – fond 1132 [0869]; Zbirka fotografija – fond 1135 [0866]

¹⁷ MGZ – Zbirka planova i nacrti Zagreba – fond 571; Zbirka fotografija – fond 572

¹⁸ Početkom 1990-ih godina, s uspostavom neovisne Hrvatske, po nalogu državnog vrha dio kaptolskog prostora pred katedralom na nekoliko je dana bio preimenovan u Trg Alojzija Stepinca (dobivši tada naziv *trg*), no nakon povratka kardinala Franje Kuharića s putovanja u Zagreb, koji o ovoj odluci nije bio konzultiran, na njegov je zahtjev vraćen povijesni naziv Kaptol.

¹⁹ Za brojne europske primjere medijevalnih trgova takvog oblika i podrijetla v. MILIĆ, 1995. U Hrvatskoj referentni je primjer glavni trg u Požezi (barokne obodne izgradnje, no srednjovjekovne matrice i podrijetla), zatim varaždinski Trg slobode (nekada Župni trg oko crkve sv. Nikole, središnji trg u Pakracu i dr.

²⁰ Početak Mesnicke ul. na Haillerovom planu Zagreba iz 1825. crtan je kao uski ulični prolaz bez proširenja, na topografskoj karti iz 1853./54. vide se naznake proširenja kosom dispozicijom kuće iznad današnje kuće Rosenfeld (ista situacija je dokumentirana i na katastarskoj karti iz 1860-ih, te na Albrechtovom *Nacrtu Zagreba* iz 1864. U današnjem je obliku začetak Mesnicke formiran tek u drugoj polovini 19. st., dotično nakon regulacije potoka koji je pomaknut na koridor budućega Dežmanovog prolaza i izgradnje kuće Rosenfeld zakrivljenoga pročelja oblikovanog po projektu Franje Kleina, i nema, kako bi se moglo pomisliti, srednjovjekovno podrijetlo poput ranije spomenutoga kaptolskog 'ljevka'.

²¹ Na početku Mesnicke postavljen je spomenik A. Kacicu-Miosiću Ivana Rendica, u Masarykovoju je postavljen spomenik Nikoli Tesli Ivana Mestrovica, a na početku Petrinjske je skulptura Stjepana Radica, a u Vlaškoj ulici spomenik je Augustu Senoi kiparice Marije Ujević.

²² U *II. regulatornoj osnovi* iz 1887. na krizanju Deželiceva prilaza i Primorske ulice ucrtan je rombični trg formatiran zakošenim uglovima blokova. Od te ideje SI i JZ ugao su doista i izgrađeni s kosom regulacijskom crtom, no na ostala dva ugla uvučenom izgradnjom stvoreni su 'negativni' uglovi, tj. 'niše'

²³ KNEŽEVIĆ, 2007: 331; KNEŽEVIĆ, 2011: 85

jesu trgovi, iako se ta odrednica ne nalazi u njihovome današnjem imenu. Kaptol, primjerice, nikada nije nosio naziv *trga*,¹⁸ no po svojoj povijesnoj genezi kao javni prostor s dvostrukom funkcijom – vjerskog okupljališta pred katedralom i tržnoga mjesta usred kojega je stajala i gradska vijećnica – to zasigurno jest. On je i po svome obliku tipičan srednjovjekovni izduženi 'ljevkast' trg koji je nastao kao proširenje duktusa ulice razapete između dvaju gradskih vrata.¹⁹ O Kaptolu kao trgu svjedoči i danas očuvani sustav kućnih brojeva koji se ovdje ne nižu na način ulice (parnom i neparnom stranom), već kružnim slijedom, pa je ovaj povijesni prostor valjalo uvrstiti među zagrebačke trgove.

Problem oblika – pseudotrgovi – Postoje pak primjeri javnih prostora koji nisu ni imenovani, ni numerirani kao trgovi, iako se u gradskoj strukturi javljaju u obliku naglašenih uličnih proširenja i 'niša'. Ambijentalno ti prostori nose neke asocijacije i doživljajne kvalitete *trgova*, no bez dostatnih funkcionalnih odlika i povijesne tradicije u svijesti građana ipak nisu zaživjeli kao pravi trgovi. Takav je ljevkast južni začetak Mesnicke ulice uz Illicu, sugestivnoga 'tržnoga' oblika ali posve 'ulične' geneze.²⁰ Slična proširenja koja se doimaju kao polutrgovi nalaze se na još nekoliko lokacija u donjogradskoj strukturi gdje su očuvane zakrivljene linije starih blokova iz vremena prije regulacijskih osnova, primjerice: na spoju Preradovićeve i Masarykove ulice, zatim na početku Jurisiceve i Petrinjske, a naznake ljevkašte ulice s formatom polutrga prisutne su i u staroj Vlaškoj kod Senoinog spomenika. Zanimljivo je da su sva četiri spomenuta primjera danas uređena upravo kao mali trgovi s izdvojenom obradom parterne plohe, postavom javnih skulptura, ponegdje i sa akcentnim visokim nasadima.²¹ Među pseudotrgove treba ubrojiti i uvučeni ugao ispred crkve sv. Blaža na krizanju Deželiceva prilaza i Primorske ulice. Ondje je u *II. Regulatornoj osnovi* iz 1887. doista bio ucrtan nikada do kraja realizirani rombični 'Trg K',²² no u konačnoj Kovačićevoj dispoziciji crkve samo je taj sjeverozapadni kvadrant dobio značajke i format polujavnog prostora u funkciji predprostora crkve. Svi ovi neimenovani pseudotrgovi bez dostatnih urbanističkih atributa nisu razmatrani u ovoj analizi.

Problem povijesne geneze – Neki trgovi koji danas egzistiraju u urbanoj strukturi povijesnoga Zagreba i naizgled se doimaju kao dio 'povijesnoga koncepta' Donjega grada zapravo su recentnoga podrijetla i nastali su 'extrapolacijski', naknadnim stvaranjem praznina u izgrađenom tkivu. Takav je Trg Franje Tuđmana koji je formiran tek nakon rušenja Rudolfovih vojarni 1978. i oslobađanja cijele gradske insule za novi i danas neartikulirani trg u nastajanju,²³ pa on nije obuhvaćen ovim is-

traživanjem. Slične je geneze (ali drugačije povijesnosti) i Preradovićeve trg koji je nastao rušenjem povijesnog bloka južno od pravoslavne crkve, no ta se regulacija dogodila još krajem 19. stoljeća pa tada formirani prostor s pravom možemo smatrati povijesnim trgovom.²⁴

S druge strane postoje današnji trgovi koji su oblikom i fizičkom izgradnjom dovršeni pred dva i više stoljeća, no tek su u najnovije vrijeme administrativno izdvojeni iz ulica kojima su povijesno pripadali i formalno su imenovani trgovima. Takav je primjer nedavno 'izglasani' Trg braca hrvatskog zmaja pred vanjskim ulazom u Kamenita vrata, nejasnoga areala i bez ijednoga kućnog broja, koji je međutim uključen u istraživanje buduci da je kao fizički dovršeni prostor postojao prije 1918.²⁵

Na koncu, kao zanimljivost treba spomenuti da je u *II. Regulatornoj osnovi* 1887., uz tada već postojeće trgove, one u nastajanju te planirane koji su izvedeni nešto kasnije, bio ucrtan i određeni broj novih trgova koji nikada nisu realizirani.

Primjerice, dva su trga bila označena na prostoru buduće Trešnjevke, jedan na budućem Trnju, po jedan u produžetku Prilaza baruna Filipovica, zatim kod današnje Branimirove tržnice, na prostoru današnje Klasične gimnazije, na području kasnijeg naselja Peščenica, itd. I u Lenucijevoj *Regulatornoj osnovi za istočni dio grada* iz 1905. planirano je čak 12 novih trgova od kojih do 1918. ni jedan nije izveden, a kasnije ih je nekoliko nastalo u modificiranom obliku ili s pomakom lokacije pa ih ovdje nećemo razmatrati.²⁶

Problem teritorijalne pripadnosti – U granicama suvremenoga Zagreba danas su obuhvaćena i brojna povijesna nekada samostalna sela i trgovišta koja su širenjem grada tijekom 20. stoljeća administrativno i fizički inkorporirana u urbano tkivo. Stoga se i trgoviti tih naselja danas navode u popisu grada Zagreba, poput Podsusedskoga trga, Šestinskoga trga i Trga sv. Šimuna u Markuševcu, a u ovu su analizu uvršteni jer je riječ o nesumnjivo povijesnim trgovima, također nastalim davno prije 1918., pri čemu su to i zanimljivi komparativni primjeri formiranja javnih prostora u razmatranju relacija selo-grad.

*

Zaključno, među 25 povijesnih zagrebačkih trgova obuhvaćenih ovim istraživanjem nalaze se svi oni trgovi na području *današnjega* grada Zagreba koji u svome nazivu nose atribut *trg* (uz dodatak Kaptola), uz uvjet da su fizički nastali prije 1918., dok neimenovani pseudotrгови nepotpunih urbanističkih odlika, kao i noviji primjeri nisu analizirani.

GENEZA TRGOVA – POVIJESNI OKVIR

ORIGIN OF THE SQUARES – HISTORICAL FRAMEWORK

Srednjovjekovni i renesansni trgovi [11.-16. st.] – Zagreb je kao dvojni srednjovjekovni grad²⁷ formirao za takvu situaciju dva tipična, funkcionalno različita trga – crkveni ispred katedrale na Kaptolu, i profani 'sajmeni' Markov trg na Gradecu. Po povijesnome nastanku stariji bi trebao biti kaptolski trg (sa začetakom krajem 11. st.?), no po prostornim gabaritima i strukturnim odrednicama on je u današnjem obliku formiran tek u renesansi, dok je gradečki trg u matrici gotovo intaktno očuvao 'romanički' koncept sredine 13. stoljeća pa je po tome najstariji zagrebački trg.

– *Markov trg* sastavni je dio planski utemeljenoga novoga grada iz 1242.²⁸ i na gradečkoj je terasi (*Mons Grecz*) mjernički položen istovremeno s mrežom ulica i rasterom prvih insula, kako to uvjerljivo dokazuje V. Bedenko uočavajući istu geometrijsku grešku od 1,5° u trasiranju Gospodske (danas Čirilometodske) ulice spram južnog portala crkve sv. Marka, kakva se javlja i u inklinaciji istočnog zida crkve, i na istočnoj strani trga.²⁹ Pravilni gotovo kvadratni trgovi formirani kao 'ispušteni blokovi' posred kojih se ponekad nalazi crkva tipični su za srednjoeuropske medievalske osnovane gradove (npr. České Budějovice, Plzeň, Trzebnica, Krakow, Nový Budžov, Wrocław, Novy Jicin, Nove Miasto Lubawskie, ali i za brojne francuske bastide)³⁰ pa Markov trg i tipološko-morfološki posve

²⁴ Prema kriteriju koji smo u istraživanju i obradi postavili, povijesnim trgovima Zagreba smatramo sve primjere nastale do 1918.

²⁵ Na katnoj etaži Kamenitih vrata sjedište je Družbe braca hrvatskog zmaja pa se gradskim vlastima činilo prikladnim po njima imenovati jedan novi trg koji povijesno nikada kao trg nije funkcionirao, niti je bio imenovan kao zasebna cjelina.

²⁶ ŽUNIĆ, MATUHINA, 2012: 178

²⁷ Opširnije o primjerima srednjovjekovnih binarnih i bicentričnih gradova u kontekstu zagrebačka dva urbana nukleusa Gradeća i Kaptola (npr. Carcassone, Esztergom, Budimpešta, Krakow, Steyr...) v. MILIĆ, 1995: 98-101.

²⁸ MILIĆ, 1995: 142

²⁹ BEDENKO 1992: 36; MILIĆ, 1995: 198

³⁰ Tlocrte navedenih primjera v. MILIĆ, 1995: 83, 130-133, 140-141, 146-147, 178-179, 240

³¹ BEDENKO 1989: 34; BEDENKO, 1992: 34, 36; BEDENKO 1994: 42-43

³² MILIĆ, 1995: 204

³³ BEDENKO, 1995: 635, pozivajući se na A. Klaara, ukazuje na činjenicu da trokutasti trgovi na račvanju putova (sto jest geneza i oblik kaptolskoga trga) u Europi nastaju već prije 1000. godine, a najjači razvoj imaju u 11. st., upravo u vrijeme kada se i na Kaptolu gradi katedrala i kada se formiraju prvi obrisi urbaniteta toga novog crkvenog naselja.

³⁴ U razmatranje ne uključujemo devastacijski formiranu 'prazninu' pred ulazom u katedralu koja je rezultat Bolléova rušenja Bakaceve kule i zapadnog zida biskupske utvrde 1906./07., jer taj dio prostora katastarski i nadalje pripada parceli dvora, a ne trga.

odgovara dataciji 13. stoljeća. Trg (u dokumentima navođen kao *forum, teatrum (!), area*) je, kako se može zaključiti, do 1256. već bio dostatno ureden i izgrađen (uključivo i crkvu) jer te godine kralj daje pravo na dvojtjedni godišnji sajam uz dan Sv. Marka.³¹

– *Kaptol*³² je neki oblik crkvenog trga zasigurno imao već krajem 11. stoljeća s osnivanjem biskupije i izgradnjom prve katedrale,³³ no njegova forma i karakteristike su se djelomično izgubile u kasnijem formatiranju prostora. Naime, trokutasti južni prostor pred katedralom u današnjim je gabaritima³⁴ formiran tek u doba renesanse – južni njegov rub podizanjem gradskih vrata i dijela zida oko 1475., istočnom regulacijskom crtom fiksiranom nakon izgradnje poteza zapadnoga zida biskupske utvrde 1520., dok se za zapadnu regulacijsku crtu kao pouzdani *terminus ante quem* može uzeti 1627. kada je godinom uklesanom na portalu datirana izgradnja kurije na kbr. 4. Sjeverni ‘ulični’ dio kaptolskoga trga formatiran je uglavnom baroknom i historicističkom izgradnjom, no tjeme apside franjevačke crkve je strukturalna ‘regulacijska crta’ 13. stoljeća.

Barokni trgovi [17.-18. st.] – Ranobarokni Zagreb još uvijek je grad unutar zidina smješten na dva brijega, s malim kaptolskim podgrađem u Vlaškoj ulici te gradečkim *suburbiumom* oko Harmice i začetak llice. Njegova matrica kontinuirana od srednjega vijeka (uz neka spajanja parcela), no dotadašnja pretežito drvena izgradnja tijekom 17. i osobito 18. stoljeća zamjenjuje se baroknim stilskim zidanim kat-

nicama koje su bitno odredile do danas očuvanu povijesnu sliku Zagreba. U toj zamašnoj rekonstrukciji stvorena su uz nove crkve – isusovačku i kapucinsku – i tri nova trga na Gradecu te začetak Jelacićeva trga u podgrađu.

– *Katarinin trg* na planu iz 1620. još nije urisan, a na nacrtu datiranom 1640. taj trg već postoji,³⁵ kao ‘predprostor’ ispred zapadnog pročelja isusovačke crkve Sv. Katarine (signiran kao *area templi et plateae*).³⁶ Pri tome je i sva danas postojeća perimetralna izgradnja također barokna i odgovara prvom sloju izgradnje i formatiranja trga.³⁷

– *Jezuitski trg* nastaje na prostoru nekadašnjega Cancinellijeva vrta u 8. gradečkoj *insuli* (na nacrtu iz 1640. ondje je još označen *Hortus D. Luciani* te još jedan vrt sjeverno),³⁸ a formiranje trga započelo je istom 1653. s izgradnjom zapadnoga krila isusovačkog samostana uz već postojeće sjeverno pročelje crkve sv. Katarine.³⁹

– *Markovičev trg* prvi je puta ucrtan na Kneidengerovu planu Gradeca iz 1766.,⁴⁰ no s obzirom na dataciju ranobarokne palače Zrinskih (17. st., s dijelovima starijih struktura)⁴¹ koja svojim ulaznim pročeljem i portalom zatvara sjeverno pročelje trga, logično je pretpostaviti da je i trg nastao također u 17. stoljeću ispuštanjem izgradnje na JZ uglu 7. *insule*. Takva datacija može se povezati i s podizanjem kapucinske crkve (1620.-1650.) koja se nalazila uz južni rub trga,⁴² jer je i najstarije poznato ime trga zabilježeno na *Prvoj katastarskoj izmjeri* bilo *Térg kapucinah*.⁴³

– *Trg bana Josipa Jelacića* po složenom razvoju i višeslojnosti izgradnje najsloženiji je zagrebački trg. Od srednjega vijeka ‘okupljalište’ oko zdenca Manduševac, u 14. stoljeću središte je podgradske župe s crkvom sv. Martina, u 15. je stoljeću prostor po obodu današnjeg trga već znatnije izgrađen,⁴⁴ 1602. spominje se kao neuređeno sajmište, a kao trg počinje se formirati od 1641. kada Gradski magistrat donosi odluku da se ondje iskrče vrtovi i uredi *forum nundiarum*⁴⁵ što ovaj prostor urbanistički određuje kao još jedan novi ranobarokni trg, gotovo istovremen spomenutim trima gornjogradskima. Do kraja 17. stoljeća na sjevernoj je strani trga bilo izgrađeno 12 kuća, dok je na Kneidingerovu planu iz 1766. godine trg već posve formiran s izgradnjom na sve četiri strane. Zbog intenzivnih izmjena arhitektonske strukture Jelacićev trg se danas doima kao znatno mlađi prostor s dominantnim slojem kasnog historizma i izgradnjom s kraja 19. i početka 20. stoljeća, razdoblja kada je u nekoliko regulacija preoblikovan u pravilan prostor gradskoga središta.⁴⁶

– *Trg Braće hrvatskoga zmaja* pred ulazom u Kamenita vrata tek je prije nekoliko godina

35 BEDENKO, 1989: 34; CVITANOVIĆ, 1975: 220, 222

36 HORVAT-LEVAJ, BARIČEVIĆ, REPANIĆ-BRAUN, 2011: 31-37

37 Palača Dverce i zgrada stare isusovačke klasične gimnazije na južnoj fronti trga, te crkva sv. Katarine na istočnoj nastale su u 17. st., a palača Kulmer na sjevernom prostoru trga i zapadna građanska uglovnica su iz 18. st. [DOBRONIĆ, 1986: 197-216].

38 CVITANOVIĆ, 1975: 220, 222

39 BEDENKO, 1989: 34-35

40 *** 1994: 66

41 DOBRONIĆ, 1986: 166-167

42 BEDENKO, 1989: 35-36

43 *** 1994: 84-85

44 Topografiju svih tada zabilježenih kuća i parcela na području današnjega trga, te položaj Sv. Martina u njegovom SZ dijelu iscrpno je elaborirao BEDENKO, 1988-1989: 179-185.

45 MARUSEVSKI, 1987: 6-7

46 Najstariju građevnu i regulacijsku crtu Trga iz sredine 18. st., formiranu na zakošenom uglu između llice i Rađičeve ul. danas čuva kuća Stanković [KARAC, 2007.], dok je regulacijska crta na južnom pročelju fiksirana izgradnjom kuće Felbinger 1829. [KARAC, ŽUNIĆ, 2012.]. Linija sjevernog pročelja trga rezultat je regulacije i nove izgradnje s kraja 19. st. započete 1884. izgradnjom palače Pongratz, a dovršena 1907. izgradnjom kuće Popović. Istočna strana trga također s pomakom građevne crte u odnosu na izvornu, fiksirana je tek 1906. izgradnjom uglovnice Feller na ulazu u Jurišićevu ul. [MARUSEVSKI, 1987: 49-65]. S još nekoliko interpolacija formatiranje trga dovršeno je tek pred II. svj. rat.

‘prepoznat’ kao trg te je dio dotadašnje Radićeve i Kamenite ulice tako preimenovan. Ne ulazeci u raspravu o smislenosti takva nepovijesnog postupanja spomenimo tek da je do kraja 18. stoljeća taj prostor bio definiran i danas očuvanom izgradnjom, pa je strukturno-arhitektonski i ovo barokni ‘trg’.

Trgovi neodređene datacije – Za povijesne trgove negdašnjih prigradskih sela datacijske je odrednice teško pouzdano postaviti jer za njih grafičke, posebno kartografske dokumentacije prije prve katastarske izmjere (1860-ih) gotovo i nema.

– *Šestinski trg* formiran u zvjezdolikoj matrici na mjestu gdje se sutiče šest povijesnih podsljemenskih putova, vjerojatno je započet u 17. stoljeću kada je ovdje podignuta prva crkva s grobljem, a nešto kasnije i župni dvor.⁴⁷

– *Trg sv. Šimuna u Markuševcu* slične je geneze, također je nastao oko crkvenog sklopa kao prošireno ‘Y’ križište triju povijesnih putova, danas s ukupno šest uljernih ulica. Međutim, može se pretpostaviti znatno starije podrijetlo cijelog prostora budući da je markuševačka zupa s crkvom zabilježena još u 14. stoljeću, a navodno je i jedna od prvih uopće utemeljenih još krajem 11. stoljeća.⁴⁸

Oba navedena primjera tijekom nekoliko stoljeća su imala funkciju lokalnoga tržnog mjesta i crkvenog okupljališta, no od kada su konstituirani kao trgovi za sada nije moguće reći.

Trgovi 19. stoljeća – Zagreb je nakon sedam i pol stoljeća prostornog formatiranja i izgradnje sredinu 19. stoljeća i začetak *prve modernizacije* (osobito u urbanističkome segmentu razvitka), dočekao sa samo sedam gradskih trgova (računajući i dva tržna prostora u podsljemenskim selima – ukupno devet), a potom je za svega nekoliko desetljeća u zamahu izgradnje i planskih regulacija do kraja stoljeća nastalo još 16 novih trgova izrazitoga historicističkoga kôda. Analizirajući planove Zagreba iz sredine 19. stoljeća razvidno je da gotovo niti jedan od tih trgova još nije postojao, primjerice na topografskoj karti Zagreba (1853./54.),⁴⁹ zatim na djelomičnoj katastarskoj karti (1855.),⁵⁰ kartama I. katastarske izmjere (1862./64.),⁵¹ niti na tiskanoj Albrechtovoj karti (1864.).⁵²

Jedina iznimka ‘bidermajerskog’ vremena je današnji *Ilirski trg*, ishodište ‘Sjeverne promenade’,⁵³ koji je kao formirani prostor već ucrtan na planu Zagreba iz 1845.⁵⁴ (i na ostalim spomenutim kartama), a na katastarskoj karti 1862./64. je i imenovan kao ‘Kipni terg’.⁵⁵

Drugi fizički formatirani no još neoblikovani tržni prostor ucrtan je na karti iz 1853./54. na mjestu budućega Zrinjevca, a na Albrechtovoj

voj se karti 1864. naziva ‘Novi trg’⁵⁶ (u to vrijeme u funkciji stočnog sajmišta). Prva regulatorna osnova Zagreba iz 1865. godine, preuzimajući taj trg, inaugurirala je još samo dva buduća trga – današnji *Trg marsala Tita*, tada još neovisan o kasnijoj zamisli ‘zelene potkove’⁵⁷ i trg pred Zapadnim kolodvorom, današnji *Trg Francuske Republike*.

Zrinjevac ce tako nakon niza odluka o uređenju i regulacijama (između 1863. i 1872.), s dovršenim perivojnim uređenjem 1873. godine postati prvi izvedeni historicistički trg u Zagrebu.⁵⁸ Ostalih 13 donjogradskih trgova 19. stoljeća (i jedan u Podsusedu) nastat ce u narednih 24 godine (zaključno s 1897.) – dio njih na temelju parcijalnih planova, a dio kao posljedica ambiciozno osmišljene matrice u II. generalnoj regulatornoj osnovi Zagreba (1887.)⁵⁹ u kojoj su ucrtani svi ti trgovi, s izuzetkom Rooseveltova koji je osmišljen kasnije u studijama i natječaju za gimnazijski Školski forum 1895. godine.⁶⁰

Ključna kompozicijska tema urbanističkog rješenja Donjega grada – ‘zelena potkova’⁶¹ – kao konačan se oblikovni koncept javlja tek na nacrtu iz 1882. godine.⁶² (u II. je generalnoj regulatornoj osnovi samo formalizirana), a sadržavala je 7 povezanih perivojnih trgova⁶³ izrazite arhitektonske i urbanističke reprezentativnosti – današnje trgove: *Zrinjski*, *Strossmayerov*,⁶⁴ *Tomislavov*, *Starčevićev*, *Marulićev*, *Mazuranicev* i *Trg marsala Tita*.⁶⁵

Osim navedenih trgova ‘potkove’, tijekom 80-ih i 90-ih godina 19. stoljeća nastalo je još 7 donjogradskih trgova – neki na mjestima starijih regulacijski uređenih i rekonstruiranih cvornih točaka u naslijedenom gradskom tkivu (npr. *Langov trg*,⁶⁶ *Britanski trg*,⁶⁷ *Pre-radovićevev trg*)⁶⁸, ili na novim slobodnim prostorima kao planirani trgovi formirani istovre-

⁴⁷ Zupa Šestine je utemeljena 1673. kada je naselje već moralo biti znatnije veličine, a ‘crkveni trg’ – mjesto pučkih pobožnosti, proštenja, ali i trgovanja – uobičajeni je prostorni fokus oko kojega se vremenom formiralo središte sela [LONČAREVIĆ, 1987: 24].

⁴⁸ Prvi spomen markuševačke crkve zabilježen je 1328., zupe 1334., a današnja crkva datira iz 1476. [LVSIC, 1976: 9]

⁴⁹ *Agram sammt Umgebung*, 1:14.400, rukopisni original KAW-G I h 1-1-5; tiskana inačica MGZ-inv. br. 1859 [prema: *** 1994: 80-81, 82-83]

⁵⁰ *** 1994: 77

⁵¹ HDA-fond: Državna geodetska uprava, br. 2235, 2236 [prema *** 1994: 84-85; *** 2000: 594-595]

⁵² *Nacrt Zagreba...*, 1: 5760, MGZ [prema *** 1994: 88-89]

⁵³ Promenada je uređena 1839.-1845. [GOSTL, 1994: 106-107; ŠCITAROCI, 2004: 136]

⁵⁴ *Plan uličnih izgreda u Zagrebu...*, MGZ-inv. br. 183 [prema: *** 1994: 75]

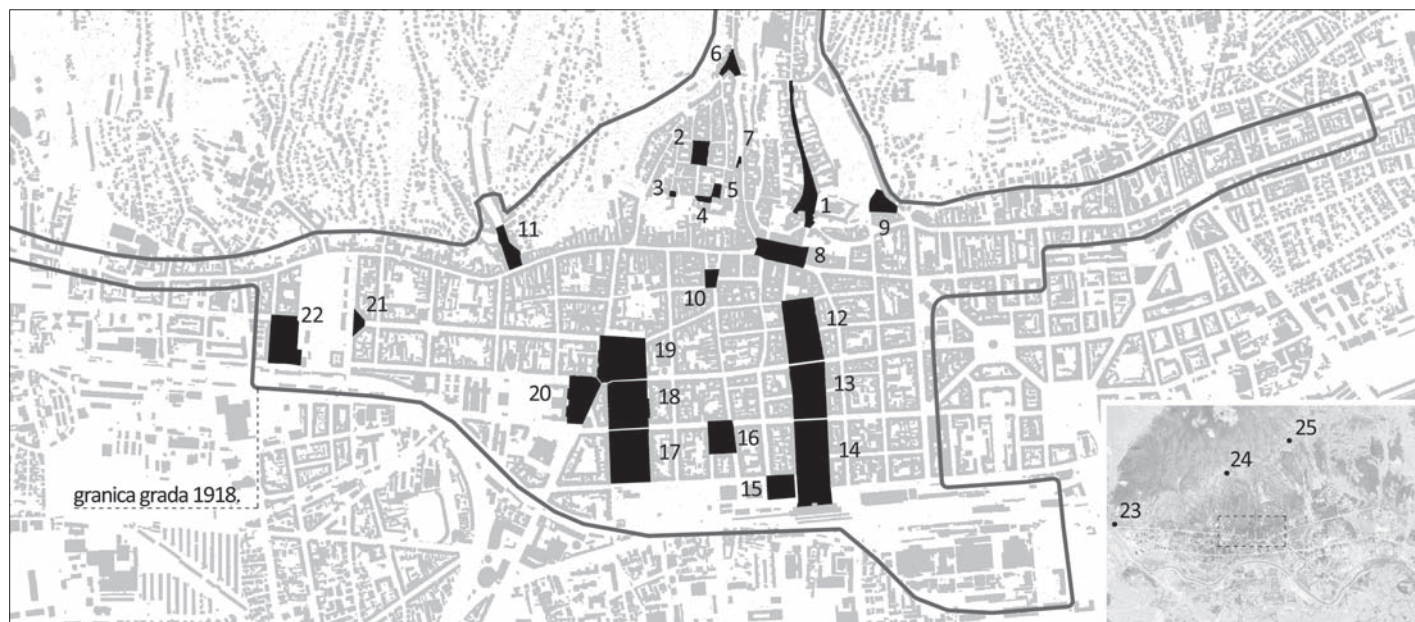
⁵⁵ SCHNEIDER, 1929; *** 1994: 85; ŠCITAROCI, 2004: 135-136

⁵⁶ *** 1994: 80-83, 88-89

⁵⁷ KNEŽEVIĆ, 1996.a: 29; KNEŽEVIĆ, 2003.b: 158

⁵⁸ KNEŽEVIĆ, 1987.; KNEŽEVIĆ, 1993.; KNEŽEVIĆ, 2000.-2001.

meno s izgradnjom novih blokova na matrici generalne regulatorne osnove (*Svacićev trg*,⁶⁹ *Rooseveltovo trg*, *Mačekov trg*, *Trg Francuske Republike*⁷⁰).

S izgradnjom željezničke pruge kod Podsuseda (1862.) i podsusedskog mosta preko Save (1873.) staro tržno proširenje na spoju dviju ulica podno burga Susedgrada⁷¹ gubi na važnosti, a novo središte trgovišta s brojnim izletničkim sadržajima pomiče se istočnije gdje se krajem 19. i početkom 20. stoljeća formira novi *Podsusedski trg* s nekoliko krakova, zasaden drvoredom kestena.⁷²

Nakon 1897. godine kada je rušenjem *insule* južno od pravoslavne crkve formiran prostor

*Preradovićevo trg*⁷³ u Zagrebu nije nastao više niti jedan novi trg koji bi pripadao njegovom povijesnom tkivu, no većina ranije osnovanih javnih prostora je do 1918. dovršavana novom obodnom izgradnjom ili je uređivana na razini partera, nasada i urbane opreme. U tom smislu najkasnije dovršeni prostor trga 19. stoljeća jest *Mazuranicev trg* (dijelom i *Marulićev*) koji je gotovo u cijelosti izgrađen tek u 20. stoljeću, u razdoblju secesije, a istočna strana na kojoj se do 1911. nalazila Gradska plinara izgrađuje se i do kasnih 1920-ih godina.⁷⁴ Još kasnije, tijekom 1930-ih godina, dovršena je izgradnja trokutastoga *Mačekovog trga* na ishodištu Deželiceva prilaza, čime su ideje gradskih trgova iz II. generalne regulatorne osnove uglavnom bile dovršene.

Prvi sljedeći trg koji je nakon 1897. u Zagrebu utemeljen nastao je tek 30 godina kasnije, kada je s dovršetkom izgradnje Burze 1927. formiran današnji Trg hrvatskih velikana – no on već pripada trgovima međuratne moderne koji su tema zasebne obrade.⁷⁵

URBANISTIČKE ODLIKE TRGOVA

URBAN FEATURES OF THE SQUARES

Položaj i topografske odlike trgova – Gotovo svi zagrebački trgovi analizirani u ovome radu nastali su u dvjema najstarijim povijesnim jezgrama te na prostoru širenja monarhijskoga austro-ugarskoga grada formiranog do 1918. godine [Sl. 2]. Nalaze se na području Kaptola (1 trg), Gornjega grada (6 primjera) i Donjega grada na potezu između Zapadnog kolodvora i Draškovićeve ulice (15 trgova). No, u granicama suvremene urbane aglome-

SL. 2. TOPOGRAFSKI RAZMJESTAJ ZAGREBAČKIH POVIJESNIH TRGOVA NASTALIH DO 1918.

FIG. 2. TOPOGRAPHICAL LAYOUT OF ZAGREB HISTORIC SQUARES BEFORE 1918.

KAPTOL: 1. KAPTOL;

GORNJI GRAD: 2. TRG SV. MARKA, 3. MARKOVIĆEV TRG, 4. KATARININ TRG, 5. JEZUIJSKI TRG, 6. ILIRSKI TRG, 7. TRG BRAĆE HRVATSKOG ZMAJA;

DONJI GRAD: 8. TRG BANA JELAČIĆA, 9. TRG JOSIPA LANGA, 10. TRG PETRA PRERADOVIĆA, 11. BRITANSKI TRG, 12. TRG NIKOLE ZRINSKOG, 13. STROSSMAYEROV TRG, 14. TOMISLAVOV TRG, 15. STARČEVIĆEV TRG, 16. SVACIĆEV TRG, 17. MARULIĆEV TRG, 18. MAZURANICEV TRG, 19. TRG MARSALA TITA, 20. ROOSEVELTOV TRG, 21. TRG VLADKA MAČEKA, 22. TRG FRANCUSKE REPUBLIKE;

RUBNI DIJELOVI GRADA: 23. PODSUSEDSKI TRG, 24. ŠESTINSKI TRG, 25. TRG SV. ŠIMUNA (MARKUSEVEC)

59 KNEŽEVIĆ, 2003.b: 162-163

60 *** 2006, 2: 382-383

61 KNEŽEVIĆ, 1994.b; KNEŽEVIĆ, 1996.a, KNEŽEVIĆ, 1996.b; KNEŽEVIĆ, 2000.b; ŠCITAROCI, 2004: 138-151

62 KNEŽEVIĆ, 1996.a: 83; KNEŽEVIĆ, 2003.b: 187

63 Botanički vrt kao osma perivojna cjelina nema odlike trga.

64 KNEŽEVIĆ, 1994.a

65 KNEŽEVIĆ, 1988.-1989.

66 KNEŽEVIĆ, 2004.

67 KNEŽEVIĆ, 1991.

68 KNEŽEVIĆ, 1994.-1995.

69 KNEŽEVIĆ, 1994.-1995.; iscrpni popis referenci v. u prilogu članka – kataloškoj jedinici Svacićeva trg

70 KNEŽEVIĆ, 1996.-1997.

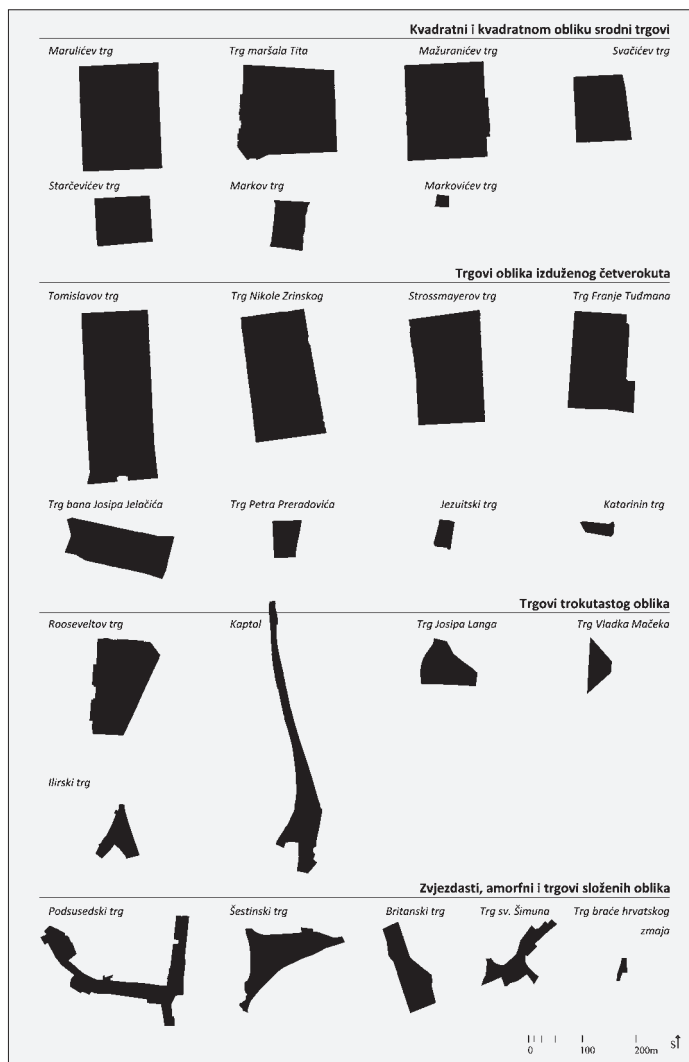
71 Taj ljevkastí pseudotrg dobro je dokumentiran na katastarskoj karti Podsuseda iz 1861./62. [HDA-fond: Državna geodetska uprava, Zg-488, 489]

72 VUČEVIĆ, 2009: 87

73 KNEŽEVIĆ, 1994.-1995.; KNEŽEVIĆ, 2003.b: 223

74 KNEŽEVIĆ, 1996.a: 576-593

75 ŽUNIĆ, MATUHINA, 2012.

SL. 3. MORFOLOŠKI I VELIČINSKI POREDBENI PRIKAZ TRGOVA
FIG. 3. MORPHOLOGY AND SIZE OF THE SQUARES,
COMPARISON

racije Zagreba danas su i nekadašnja samostalna prigradska sela i trgovišta pa su prema aktualnom popisu ulica obrađeni i povijesni trgovi Podsuseda, Markusevca i Šestina (3 trga, također nastala prije 1918.).

Vecina trgova pozicionirana je na posve ravnome horizontalnom terenu. Na području Donjega grada ploha trgova je u gotovo neprimjetnom padu manjem od 1%, od Illice prema savskoj dolini. U blagom su nagibu (formirajući vitoperu plohu) dijelovi Ilirskog trga, Trga Brance hrvatskog zmaja, Trga bana Josipa Jelačića (gdje je pad od SZ do SI ugla veći od tri metra!), te kaptolskog trga u južnom dijelu prema Bakačevoj ulici. Jezuitski trg, iako naizgled horizontalne plohe, ureden je s tri kaskadne 'terase' kojima je riješen pad terena od zapadnog pročelja do ulaza u negdašnji isusovački samostan.⁷⁶ S obzirom na brdski položaj i istaknute reljefne formacije, u ograničenom su nagibu i neki 'krakovi' šestinskog te markusevečkog trga.

Ipak, današnja nivelacija trgova ne odgovara u svim slučajevima prirodnom terenu, jer su neki od njih nasipavani, čak i hidrotehnički meliorirani. Tako je Tomislavov trg 1895. godine za dolazak cara Franje Josipa I. 'provizorno ureden', uz ostalo i nasipavanjem, odnosno podizanjem kote obodnih cesta i prostora ispred glavnog kolodvora te svih pristupnih ulica prema trgu,⁷⁷ dok je njegova središnja upuštena ploha već ranije (1890.), u sklopu pripreme za izgradnju kolodvora, bila čak i umjetno snižena jer se s nje planirao ulaz u pothodnik koji je trebao prolaziti ispod vestibula kolodvorske zgrade i perona.⁷⁸ Starčevićev trg također je nasut i zaravnjen 1895. godine u sklopu zahvata na Tomislavovu trgu.⁷⁹ Svačićev je trg u središnjem dijelu plohe nasipavan sve do 1903.,⁸⁰ a na prostoru budućega Kazališnog trga se od polovine 19. stoljeća intenzivno isušivala i zatrpavala močvarna depresija koju je pri dnu Frankopanske ulice stvarao neregulirani tuškančki potok.⁸¹

Veličine i površine trgova – Dimenzije zagrebačkih trgova vrlo su različite, pri čemu veličine nisu nužno u korelaciji s vremenom njihova nastanka – jer relativno velikih je trgova bilo i u davnoj prošlosti (poput srednjovjekovnoga Markova trga), kao što su i neki mali javni prostori nastajali tek u posljednjoj etapi urbane 'povjesnosti' Zagreba, na prijelazu 19. i 20. stoljeća (npr. Preradovićev trg). Najmanji od povijesnih trgova, i općenito od svih trgova Grada Zagreba, gornjogradski je Markovićev trg (do obodnih pročelja 22×24 m), gotovo 'interijerske' površine od samo 528 m² (0,052 ha), Trg Brance hrvatskog zmaja, kojemu je teško odrediti rubove, možda je i manji (0,046 ha), dok je najveći zagrebački trg što je nastao prije 1918. godine Tomislavov trg (124×315 m) koji je površinom (3,90 ha)⁸² gotovo 85 puta veći od prethodnog primjera! Ipak, između tih ekstremno različitih mjera aritmetički se smjestio najveći broj zagrebačkih povijesnih trgova čija je prosječna površina 1,369 ha. Od te srednje rezultante uočljivo odstupaju samo reprezentativni perivojni trgovi 'zelene potkove' koji su svi površina 2,5-3,9 ha,⁸³ dok je čak 12 promatra-

⁷⁶ Regulaciju Jezuitskog trga izveli su Viktor Kovacic i Hugo Ehrlich, 1909./10. kojom je prilikom na zapadnoj terasi postavljena akcentna skulptura-fontana *Ribar sa zmijom* Simeona Roksandica, a na najnižoj istočnoj je zasaden dvored lipa [KNEŽEVIC, 2000.a: 107-108; KNEŽEVIC, 2003. a: 150-151].

⁷⁷ KNEŽEVIC, 1996.a: 151

⁷⁸ DOBRONIC, 1983: 251

⁷⁹ KNEŽEVIC, 1996.a: 152

⁸⁰ KNEŽEVIC, 1994-1995: 133

⁸¹ KARAC, ŽUNIĆ, 2012.

⁸² Tomislavov trg drugi je po veličini od svih zagrebačkih i hrvatskih trgova, i tek je neznatno manji od Kresimirova trga čija je površina 4,35 ha.

nih primjera (48%) površinom manje od 1 ha. Promatrajući sumarno prostorni potencijal svih 25 povijesnih trgova dobivena je ukupna površina od 34,23 ha, što je znatan udio u urbanoj strukturi Zagreba do 1918. godine.

Oblici i proporcije trgova – Većina zagrebackih povijesnih trgova planski je osnovana (već i u najranijim razdobljima srednjovjekovne urbanizacije!) te stoga imaju pravilan i geometričan, algoritmirani oblik koji se može svesti na formu četverokuta, ili rjeđe trokuta [Sl. 3]. Organične nepravilne forme trgova karakteristične su samo za prigradske, nekada ruralne dijelove Zagreba gdje su javni prostori imali spontanu genezu, posljedice i drugacije formativne oblike trgova (Podsused, Šestine, Markuševac), a toj skupini svakako pripada i Trg Brace hrvatskog zmaja ispred Kamenitih vrata, kod kojega nisu jasne konture perimetra ni odnos tangenčnih i uljevnih ulica.

Unatoč pravilnosti koncepta, manja geometrijska odstupanja primjetna su kod gotovo svih trgova, no ona su ili posljedica prilagodbe oblika već izgrađenoj urbanoj strukturi (primjerice zadržani stari 'luk' Petrinjske ulice je u *I. regulatornoj osnovi* odredio 'rotaciju' gradske matrice i lagano zakoseni oblik 'Novog trga' – kasnijeg Zrinjevca te cijeloga istočnog kraka potkove), ili su posljedica mjerne 'greške' u trasiranju prostora (kao kod Markova trga gdje je odstupanje od pravokuta 1,5°).⁸⁴

Približno kvadratičan oblik ima sedam zagrebackih povijesnih trgova: maleni barokni Markovičev trg ispred palače Zrinskih na Gradecu (1:1,09), srednjovjekovni Trg sv. Marka, (1:1,25), te u gotovo ortogonalnoj donjogradskoj matrici Trg maršala Tita (1:1,11), Mažuraničev i Starčevićev trg (oba proporcija 1:1,18), Svačićev i Preradovičev trg (oba 1:1,25). Ondje trgovi, s obzirom na planimetriju *II. regulatorne osnove*, i nisu mogli imati bitno drugačiji oblik od pravilnoga četverokuta – dapače često i kvadrata. Ostali četverokutni trgovi ponešto su izduženih proporcija (najviše Trg sv. Katarine 1:2,63), a vrlo sličnih su odnosa Trg bana J. Jelčića (1:2,58)

⁸³ Iznimka je jedino Starčevićev trg koji je nakon izgradnje zgrada Mirovinskog osiguranja i hotela 'Esplanade' sredinom 20-ih godina 20. st. smanjen na 0,90 ha, dok se u izvornoj modulaciji uklapao u navedene veličine ostalih trgova.

⁸⁴ Os Čirilometodske ulice, unatoč nesumnjivo planskom srednjovjekovnom konceptu trga, pristupne ulice i pozicije crkve, nije sasvim okomita na južni portal Sv. Marka, već je u inklinaciji od 1,5° koliku grešku u izmjeri pokazuju i istočni zid crkve, i istočna strana trga [BEDENKO, 1992: 34-37].

⁸⁵ Gradec je dobio pravo na dvotjedni sajam uz blagdan Sv. Marka, u trajanju 18. travnja – 1. svibnja [BEDENKO, 1992: 36].

⁸⁶ KNEŽEVIC, 1996.a: 422, 597

⁸⁷ KNEŽEVIC, 1994.-1995.

i Tomislavov trg (1:2,54), dok svi ostali povijesni trgovi proporcijski variraju u oblicima pravilnog četverokuta do omjera 1:2.

Među trokutastim trgovima po postanku je, kako je već rečeno, najstariji Kaptol (kraj 11. st. /?/), koji nastaje kao proširena ljevka ulična komunikacija pred katedralom i gradskom vijećnicom, a od novijih trgova formiranih u 19. stoljeću kao trokutasti trg s genezom 'uljevnih' ulica javlja se Ilirski trg na sjevernoj promenadi Gradeca, te u doba historizma formatirani Langov trg i Trg Vladka Mačeka. Složeni oblik ima Britanski trg koji je u svojem južnom dijelu uz llicu pravilan četverokut, u središnjem dijelu zakosenom starom regulacijskom linijom tendira trokutu, a u sjevernom dijelu je oblikovan kao produženi ulični potez Radničkoga dola.

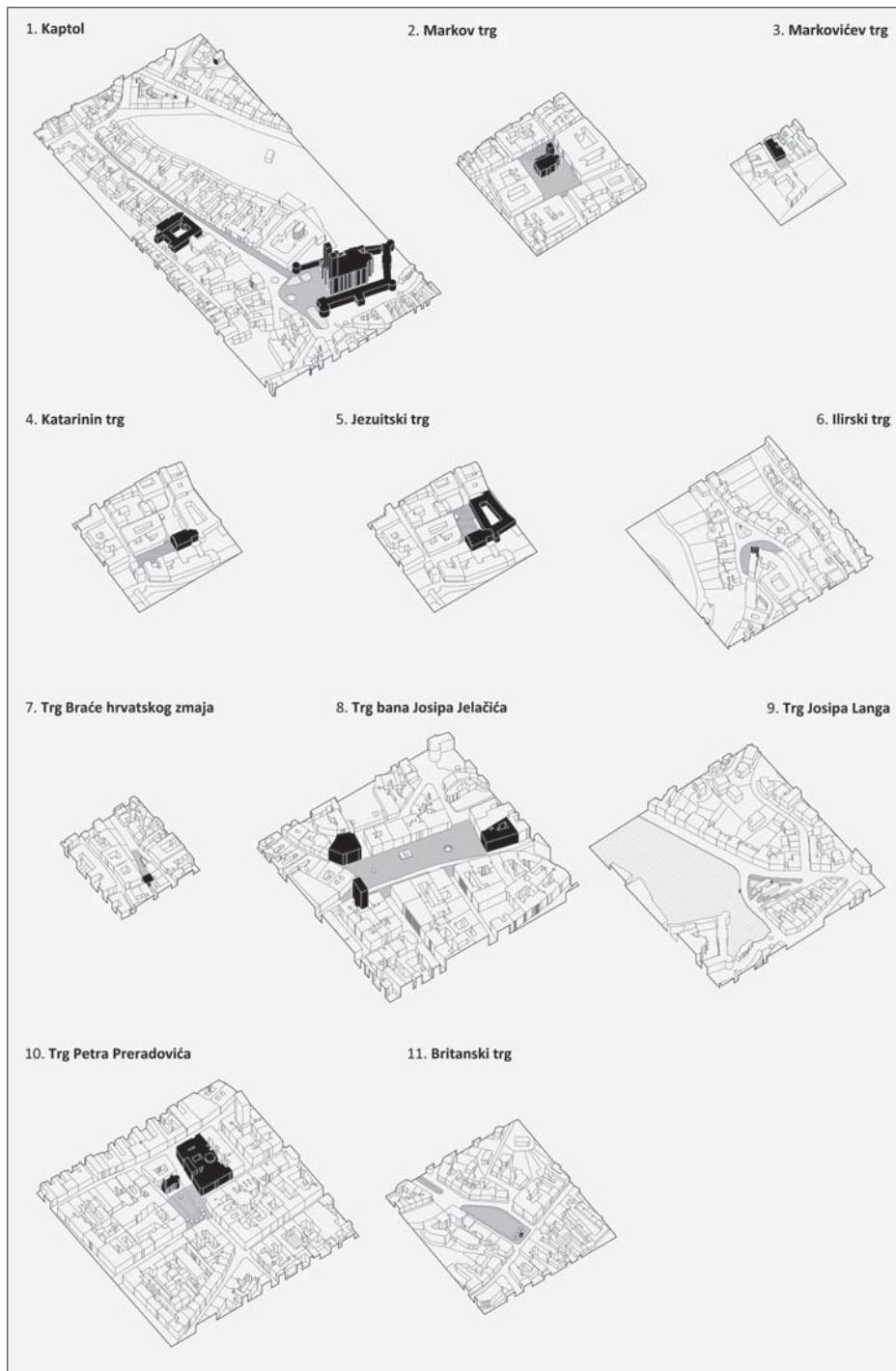
Funkcionalne odlike trgova – Dominirajuća namjena u pojedinim razdobljima, često i preklapanje funkcija na većini trgova najpromjenjiviji je dio njihove urbanističke geneze.

– *Sajmeni trgovi* su česti u prvom sloju korištenja urbanih javnih prostora. Takvu je funkciju, s kraljevskim dopuštenjem, još od srednjega vijeka imao Markov trg,⁸⁵ a kao sajmeni je prostor stoljećima služio i kaptolski trg pred katedralom. Neki su trgovi prostorno formatirani i fizički izgrađeni u vrijeme dok su služili kao stočna sajmišta – primjerice do 17. stoljeća tu je funkciju imao današnji Trg bana Josipa Jelčića, a tome su prvotno služili i prostori budućega Zrinjskog trga (do 1870.), a potom i Trga maršala Tita (do 1890.),⁸⁶ koji su nakon prenamjene uređeni u perivojne trgovce izrazite reprezentativnosti.

– *Tržni trgovi* za prodaju živežnih namirnica zabilježeni su i u najužem gradskom središtu. Tako je u programu uređenja Svačićeva trga iz 1901. godine stajalo da bi to trebao biti prostor '...tržišta za prodaju povrća i voća', za što je M. Lenuci 1904. izradio i neizvedenu regulacijsku osnovu.⁸⁷ Kao kvartovska tržnica služio je i Preradovičev trg, do danas zadržavši prodaju cvijeća kao dio funkcionalnog identiteta prostora, a središnja je gradska tržnica stoljećima, do izgradnje Dolca 1930., bila na Jelčićevu trgu. Britanski trg ('Mali' ili 'Ilički plac') i danas služi kao tržnica.

– *Crkveni trgovi* karakteristični su za starija povijesna razdoblja, pa su oba zagrebacka srednjovjekovna trga (Kaptol pred katedralom i Trg sv. Marka sred kojega je župna crkva), primarno bili crkveni trgovi. Kao akcentni prostor pred glavnim pročeljem isusovačke crkve formiran je i barokni Katarin trg, a u doba rane moderne tu je temu iznova afirmirao V. Kovačić stvarajući ugaoni polutrg pred crkvom sv. Blaža (1914.). Krivo bi se moglo pomisliti da je crkveni trg i onaj Petra Preradovića kojim danas dominira historiciistička pravoslavna crkva, no ona je

izgrađena tridesetak godina prije no što je rušenjem susjedne *insule* oslobođen prostor za trg profanog programa. Geneza crkvenog trga kombinirana s tržnim mjestom zacijelo bi se mogli utvrditi i na trgovima Šestina i Markuševca.

– *Perivojni i promenadni trgovi* su u današnjoj slici povijesnoga Zagreba najdominant-

nija funkcionalna tema. Takav se dojam prije svega stječe zbog snažne prostorne pojavnosti 7 (8) povezanih perivojnih trgova ‘potkove’ koji čine neprekinutu perivojnu traku razvijene duljine preko 2 km! Taj potez omeđen je prospektom izrazito reprezentativne arhitekture, u središnjem dijelu markiran je slobodnostojecim zgradama s nacionalno važnim javnim institucijama (palaca HAZU, Umjetnički paviljon, Glavni kolodvor, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Hrvatsko narodno kazalište i dr.). Međutim, i izvan poteza ‘zelene potkove’ postoje perivojni trgovi s naglašenim udjelom nasada (Svačićev i Rooseveltov trg, Trg Francuske Republike).

– *Prometni trgovi* gotovo uvijek su kombinirani i s nekom drugom funkcijom koju prostor ima, no kod nekih je primjera komunikacijska namjena i protočni karakter naglašen kao primarna tema (Trg Vladka Mačeka, Markovićevev trg), ili je u recentnom korištenju cijeli trg podređen servisnim prometnim funkcijama (garaža i benzinska crpka na Trgu Josipa Langa).

Postoje i *multifunkcionalni trgovi* općeg korištenja za razne društvene namjene, kakav je Trg bana Josipa Jelačića.

Prometne odlike trgova – S obzirom da su svi zagrebački trgovi obuhvaćeni ovim istraživanjem konceptijski nastali do 1897. godine, u vrijeme prije pojave automobila, njihov današnji režim prometnog funkcioniranja rezultat je recentne situacije i brojnih tehničkih prilagodbi koje su tijekom povijesti učinjene (promjena parterne plohe, proširenje kolnika, uvođenje tramvajske infrastrukture, parkirališnih poteza, prometne signalizacije i sl.).

– *Pješачki trgovi* – U suvremenom scenariju korištenja danas su samo četiri trga čisti *pješачki* prostori (Markov trg, Braće hrvatskog zmaja ispred Kamenitih vrata, Jelačićev i Preradovićevev trg), na kojima je u zadnjih 25 godina promijenjeno parterno opločenje s uklanjanjem kolnih rubnjaka i denivelacija i oblikovnu prilagodbu pješackom ambijentu.⁸⁸

– *Javni gradski promet* – O dobro osmišljenom smještaju trgova u prošlosti govori i činjenica da je i u suvremenoj situaciji od 25 promatranih trgova čak 20 uključeno u su-

⁸⁸ Početak stvaranja oblikovanih pješackih zona u središtu Zagreba vezan je uz Univerzijadu 1987., kada je na temelju natjecajnog rješenja B. Siladina i M. Kranjca preuređen Trg bana Josipa Jelačića, potom je početkom 1990-ih izvedeno kontroverzno preuređenje Preradovićevev trga (takoder projekt M. Kranjca), a unazad nekoliko godina su novom granitnom kockom i drugim oblikovnim intervencijama (nepoznatog autorstva) popločeni Markov trg i Trg Braće hrvatskog zmaja.

⁸⁹ Samo 5 trgova je bez linija javnoga gradskog prijevoza: Markov, Preradovićevev, Svačićev, Trg Braće hrvatskog zmaja i Podsusedski trg.

⁹⁰ Tramvaji prolaze ili tangiraju rubno (T) sljedećim trgovima: Jelačićevim, Britanskim (T), Zrinskim, Strossmayero-

stav javnoga gradskog prometa⁹¹ – od toga na 12 trgova je prisutan tramvaj (barem tangentno),⁹⁰ a na 9 autobus⁹¹ (na Britanskom i Rooseveltovom trgu oba medija prijevoza).

– *Promet u mirovanju* danas je prisutan na 15 trgova (javna parkirališta, a na Langovu trgu i podzemna garaža).

– *Regulacija prometa* – U pogledu regulacije prometa većina trgova, zahvaljujući središnjem perivojnom 'otoku' (osobito konceptijski artikuliranom na 'zelenoj potkovi'), ima kružno jednosmjerno riješeno kretanje i tek rubni, odnosno tangentni promet koji ne degradira bitno ambijentalnu kvalitetu trgova.⁹²

Fizičke odlike trgova i rubna izgradnja [Sl. 4]

– S iznimkom 'seoskih' trgova Šestina i Markuševca (dijelom i Ilirskoga trga), karakteriziranih rahlom obodnom izgradnjom te Kaptola sa specifičnom strukturom kanoničkih kurija okruženih vrtovima – svi ostali zagrebački povijesni trgovi imaju čvrste obostrano ugrađene poteze zgrada po obodu, s pročeljima položenim na regulacijsku crtu. Pomak građevne crte i formiranje predvrta prema trgu evidentiran je na samo nekoliko pojedinačnih zgrada (Rektorat Sveučilišta, zgrada Pravnog fakulteta na Trgu marsala Tita, istočni potez stambenih zgrada na Mažuranićevom trgu, pravoslavna crkva na Preradovićevu trgu). Tako čvrsta strukturacija svoje korijene ima u *Redu gradnja za zemaljski glavni grad Zagreb (1857.)* koji u primjeni kontinuirano tijekom cijelog 19. stoljeća i, uz ostalo, određuje: „Trgovi trebaju biti pravilni, ulice se trebaju sjeci pod pravim kutom na razmaku 40-50 hvati. (...) Građevne crte moraju biti u uličnoj liniji, tj. podudarati se s regulacijskom crtom. Zgrade moraju stajati jedna do druge bez međuprostora...”⁹³

Katnosti zgrada položenih uz rubove trgova jesu od P+1 (Gornji grad i Kaptol, trgovi Markuševca, Podsuseda i Šestina te neki dijelovi gradskih trgova, poput Langovog), do P+3 (4) na pretežitom dijelu izgradnje uz donjogradske trgove.

Širina parcela varira, osobito kod građevina javne namjene, no najčešći modul najamnih stambenih zgrada kojih je i u broju najviše je 16-22 m.

vim, Tomislavovim, Starčevićem, Marulićem (T), Rooseveltovim, Tudmanovim (T), Macekovim (T), Langovim i Trgom marsala Tita.

⁹¹ Autobusi javnoga gradskog prijevoza prolaze sljedećim trgovima: Ilirskim, Jezuitskim, Katarininim, Markovićevim, Britanskim, kaptolskim, Mažuranićevim, sestinskim i markuševčkim trgovom.

⁹² Kolni promet preko plohe trga imaju samo mali gornjogradski trgovi na kojima fizički nije moguće drugačije rješenje – Markovićev, Katarinin i Jezuitski – te prigradski trgovi – Podsuseda, Šestina i Markuševca – koji su i nastali kao prošireno križište uličnih komunikacija.

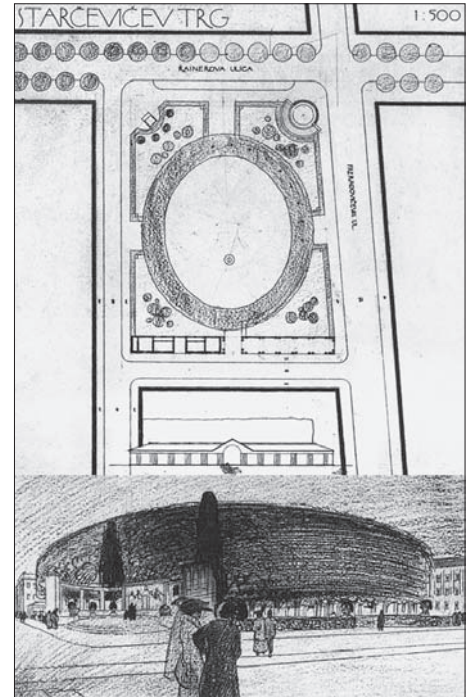
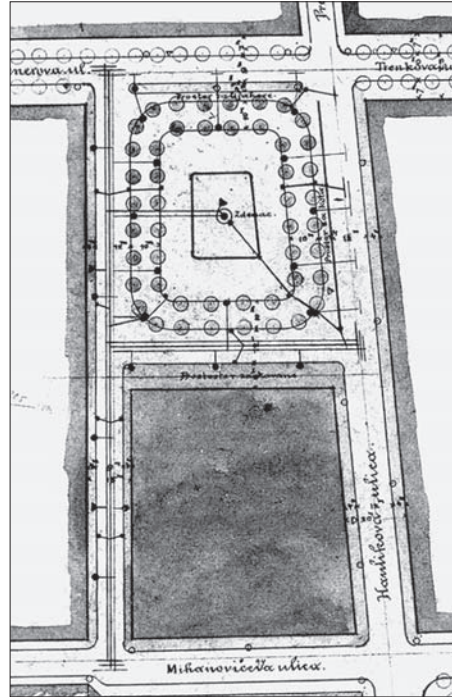
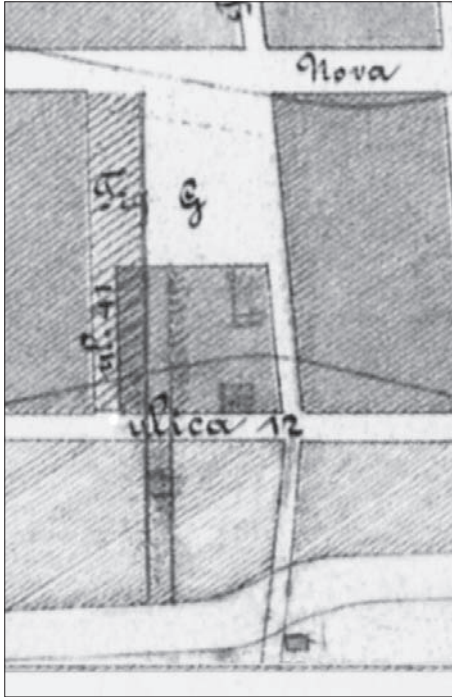
⁹³ Citat prema: SCITAROCI, 2004: 139

Oprema trgova – Zbog velikog broja pojedivosti, ukrasnih elemenata i urbanog mobilijara na zagrebačkim trgovima, ta bi tema zahtijevala posebno istraživanje pa ćemo se ovdje ograničiti samo na zbirne podatke. Svakako je zanimljivo da, od 25 povijesnih trgova, na čak njih 15 postoje javne skulpture i to referentnih autora poput Ferkorna, Ren-

SL. 4. PROSTORNI SHEMATOGRAMI TRGOVA
FIG. 4. SPATIAL SCHEMES OF THE SQUARES

SL. 5. SVAČICEV TRG – II. GENERALNA REGULATORNA OSNOVA, DETALJ 'TRGA G', 1887.

FIG. 5. SVAČIĆ SQUARE – SECOND MASTER PLAN, 'SQUARE G', DETAIL, 1887.

SL. 6. SVAČICEV TRG – REGULACIJSKA OSNOVA 'TRGA G', M. LENUCI, 1904.

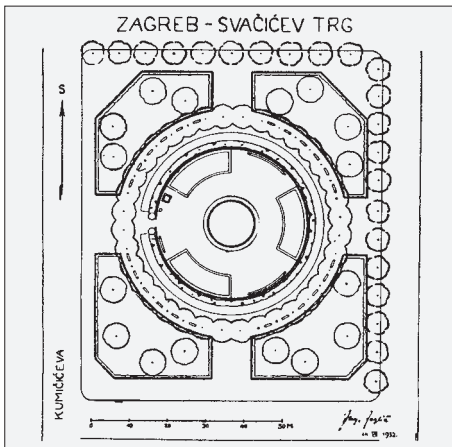
FIG. 6. SVAČIĆ SQUARE – REGULATION PLAN, 'SQUARE G', M. LENUCI, 1904.

SL. 7. SVAČICEV TRG – REGULACIJSKA OSNOVA, V. KOVAČIĆ, 1909.

FIG. 7. SVAČIĆ SQUARE – REGULATION PLAN, V. KOVAČIĆ, 1909.

SL. 8. SVAČICEV TRG – PRIJEDLOG PREUREĐENJA, C. JEGLIĆ, 1932.

FIG. 8. SVAČIĆ SQUARE – REDESIGN PROPOSAL, C. JEGLIĆ, 1932.

dica, Meštrovića, Roksandića, Frangeša-Mihanovića, Augustinčića i dr.

Također se i elementi vodenog dekora u obliku fontana, vodenih zrcala, jezera i zdenaca javljaju na desetak trgova.

Od malih građevina evidentirani su: parkovni paviljon (Zrinski trg), povijesni kiosci (Britanski i Rooseveltov trg), kapele-poklonci (Ilirski i Langov trg), meteorološki stup (Zrinski trg)..., a od ostale opreme gradski sat (Jelačićev, Preradovićev, Tomislavov trg i Trg maršala Tita). Mobilijar dječjih igrališta nalazi se na dijelovima Strossmayerovog, Svacićevog i Mažuranićevog trga. Elementi za sjedenje su prisutni na gotovo svim trgovima, bilo kao mobilijarne klupe, ili kao arhitektonične strukture.

Plohe trgova obrađene su u vrlo različitim materijalima – od granitne kocke, do kamenih opločnika, lijevanih asfaltnih podova, perivojnih sipina i dr.

Nasadi i perivojno uređenje trgova – Kompozicijsko-oblikovna i biološka osnova perivojnog osmišljavanja zagrebačkih povijesnih trgova također je zasebna velika tema koja je u literaturi već vrlo dobro obrađena.⁹⁴ Uz već navedenih desetak dominantno perivojnih trgova, vrijedno je spomenuti da se visoki nasadi javljaju i na nekim trgovima posve artifičijalnog i arhitektoničnog karaktera (Preradovićev, Britanski, Jezuitski, Ilirski trg te Kaptol), a parterni se nasadi, uz redovito pojavljivanje unutar perivojnih trgova, nalaze i na Langovu i Macekovu trgu te drugdje.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Po brojnosti, vremenskoj slojevitosti, reprezentativnosti prostornog koncepta i obodne arhitekture zagrebački povijesni trgovi najvrjedniji su javni prostori u urbanom tkivu grada. Svojim oblikovnim i ambijentalnim odlikama ti su trgovi u mnogim primjerima paradigmatična dostignuća urbanog planiranja javnih prostora svoga vremena, čineći svojevrsni *Gesamtkunstwerk* gradogradnje, ponajbolje arhitekture, perivojne umjetnosti, skulpturalnih aplikacija u prostoru i komunalnoga inženjerstva.

U nekim su konceptijskim dostignućima (primjerice u sustavu 'zelene potkove') zagrebački trgovi sumjerljivi ponajboljim srednjoeuropskim realizacijama sličnoga tipa, a neki su trgovi tek ambijentalno ugodno osmišljeni u kontekstu lokalnih tradicija pojedinih gradskih četvrti Zagreba.

Briga za sustavno očuvanje, obnovu i uređenje povijesnih trgova jedna je od prvotnih zadata urbanog planiranja i revitalizacije šire zagrebačke povijesne jezgre, osobito njenih javnih prostora koji su okosnica socijalno kvalitetnog scenarija života u velikom gradu.

⁹⁴ ŠCITAROCI, 2004; KNEŽEVIĆ, u brojnim radovima navedenim u popisu literature.

PRILOG – PRIMJER KATALOŠKE JEDINICE TRGA

SUPPLEMENT – EXAMPLE OF CATEGORIZED SQUARE FEATURES

* Svih 25 zagrebackih povijesnih trgova koji su predmet ovoga istraživanja obrađeni su jedno-obrazno, prema modelu sažete 'kataloške jedinice', ovdje ilustrirane na primjeru Svačićeva trga.

16. SVAČIČEV TRG

Trg 'G' (1887.), Trg dr. Ante Starčevića (1909.), Svačićev trg (1928.)

Regulacije i uređenja: II. GENERALNA REGULATORNA OSNOVA (1887.), MILAN LENUCI (1904.), VIKTOR KOVAČIĆ (1909.), CIRIL JEGLIĆ (1932.), ZVONIMIR KANI (1955./56.)

P 1,2 ha [98×123 m]

Položaj, topografija – Trg je smješten u J. dijelu Donjega grada; omeđen ulicama, ujedno tangentnim prometnicama: Žerjavićevom (S.), Haulikovom (I.), Kumičićevom (Z.); položen na ravnom vodoravnom terenu, djelomično nasipavan.

Geneza – Prvi puta Trg G je ucrtan u II. *generalnoj regulatornoj osnovi Zagreba* (1887.) na tada još neizgrađenom prostoru; planirana namjena '...tržišta za prodaju povrća i voća' (1901.) nije ostvarena. Nasipavanje depresije u središnjem dijelu prostora trajalo je do 1903.; M. Lenuci izradio je prvu detaljnu regulaciju tada već dijelom izgrađenog trga (1904.), pretpostavljajući tržnu funkciju (slobodna središnja ploha sa zdencem i obodnim dvostrukim drvoredom, na S. dijelu sa stajalistem za fijakere, na I. za teretna kola). Prema nekim nerealiziranim prijedlozima Trg je trebao biti poništen izgradnjom Narodnog muzeja na tom prostoru (1905./06.). Novu modificiranu osnovu izrazitih secesijskih obilježja izradio je V. Kovačić (1909.) s idejom ovalno zasnovanog drvoreda, središnjom fontanom, ugaonim kvadrantima s niskom sadnjom te skulpturalnim eksedrama s kolonadom za postavu spomenika Anti Starčeviću (Sl. ugao) i Eugenu Kumičiću (SZ). Iako se uređenje Svačićeva trga pripisuje Kovačiću, njegova osnova nije izvedena, a relikte ideje je tek sadnja kruznog drvoreda lipa (1910.). Prijedlog preuređenja trga s dječjim igralištem, elementima sjedenja, izgradnjom nužnika, te nasadima cvjetnih penjačica ostavio je i C. Jeglič (1932.). Napuštajući klasičnu geometriju partera, središnji je prostor konačno preoblikovao Z. Kani (1955./56.), pri čemu asimetričnom postavom jezera, organski položenim stazama i slobodnom sadnjom perivojni dio trga pretvara u moderni pejzažni koncept.

Oblik, proporcije – Svačićev trg je tipičan *square*, 'negativ' ispustene insule formatiran u modulu polovice donjogradskog bloka, gotovo kvadratnih proporcija (1:1,25), s inklinacijom od ortogonalne geometrije samo u I. dijelu Preradovićeve / Haulikove ul.

Veličina, površina – 123×98 m, P 1,2 ha; nešto manje površine od prosječne za zagrebacke povijesne trgove.

Funkcionalna tipologija – Izvorno planiran kao 'kvartovska' tržnica, u realizaciji namjenom i ambijentalnim odlikama Svačićev je trg primjer *perivojnog trga* promenade tipa, s recentno interpoliranim dječjim igralištem. Po obodu je stambena izgradnja, lokali samo u ugaonim građevinama, bez drugih značajnijih javnih sadržaja.

Promet – Obodnim prometom (ulični pojasevi š. 23 m (S.), 20 m (I.), 15 m (Z.), 9 m (J.) središnja ploha trga izolirana je kao pješački otok; jedan od rijetkih trgova na kojemu nema javnog prometa; rubno parkiranje riješeno uz sve prometnice; regulacija je jednosmjerna, kružna; jedno semaforizirano raskršće.

Oprema – Urbana i perivojna oprema novija, nesustavno oblikovana (klupe, koševi, rasvjeta); recentno unesen mobilijar dj. igrališta; povijesna ograda oko perivoja uklonjena; središnji motiv je jezercer s vrijednim skulpturalnim akcentom 'Dječaka' (*mannequin-pisse*) Antuna Augustinčića (1957.); obodne staze su asfaltni pločnici, u parku sipina.

Nasadi i perivojno uređenje – Iz Kovačićevog rješenja kontinuiraju ovalni drvored lipa (zasaden 1910.), Kanijeve dopune slobodnim soliternim grupacijama grmlja i stabala te organskom maticom i krivudavim stazama (1955./56.) negiraju klasičnu kompoziciju s drvorednom rondelom i križnim stazama.

Rubna izgradnja – Zgrade na 'pročeljima' trga izgrađuju se od 1897., uglavnom dovršene do I. svj. rata; samo Z. strana ima noviji sloj gradnje. Prostor je po obodu strukturiran kontinuiranim potezima s ukupno 17 ugrađenih zgrada položenih na regulacijskoj crti (uglavnom P+2, P+3), na parcelama nejednake modulacije (16-40 m).

Arhitektonske dominante – Svačićev trg pokazuje stilsku slojevitost i jasan vremenski slijed izgradnje: S. i I. potez uglavnom kasnohistoricističkih zgrada nastaje krajem 19. i početkom 20. st.; J. je dio secesijskoga oblikovanja (oko 1910.), a Z. pročelje pripada sloju moderne (od 1920.). Arhitektonske projekte potpisuju V. Heinzel, M. Pilar, B. Bauer, K. Greiner, V. Gross, G. Carnelutti, Prister & Deutsch, R. Lubynski, I. Marčelja, M. Kauzlaric i S. Gombos; antologijsku vrijednost imaju kuća 'Slavex' (V. Kovačić, 1920.) i stambena uglovnica (D. Galic, 1953.).

Lit.: NN, 18. 9. 1901.; NN, 24. 11. 1906.; JEGLIĆ, 1932.; KANI, 1955.; KANI, 1965.; JOVIĆIĆ, 1991.; KNEŽEVIĆ, 1994.-1995.; KNEŽEVIĆ, 2000.; KNEŽEVIĆ, 2003.a, KNEŽEVIĆ, 2003.b

Dok.: DAZ, MGZ, MK

SL. 9. SVAČIČEV TRG – DETALJ ORTOFOTO SNIMKE, 1994.
FIG. 9. SVAČIČ SQUARE – ORTOPHOTO, DETAIL, 1994.

SL. 10. SVAČIČEV TRG – PROJEKT PREUREĐENJA, Z. KANI, 1955.

FIG. 10. SVAČIČ SQUARE – REDESIGN PROJECT, Z. KANI, 1955.

Tabl. I. URBANOLOŠKE ODLIKE I GLAVNI PROSTORNI POKAZATELJI ZAGREBAČKIH POVIJESNIH TRGOVA NASTALIH DO 1918.
 TABLE I. URBAN FEATURES AND MAIN SPATIAL CHARACTERISTICS OF ZAGREB HISTORIC SQUARES BEFORE 1918.

br	Naziv trga	Geneza		Prostorne odlike				
		P-planirana S-spontana	Datacija [st.]	Dimenzija [m]	Površina [ha]	Proporcija [1:n]	Oblik	Funkcionalna tipologija
1	2	3	4	5	6	7	8	9
KAPTOL								
1	Kaptol	S	11.(16.)	550×28	1,54	△	△	C
GORNJI GRAD								
2	Trg sv. Marka	P	13.	85×68	0,52	1,25	□	T/C
3	Markovicev trg	P	17.	24×22	0,052	1,09	□	S/P
4	Katarinin trg	P	17.	58×22	0,12	2,63	▭	C
5	Jezuitski trg	P	17.	50×30	0,15	1,66	▭	C
6	Ilirski trg	S	19.	80×80×80	0,37	△	△	S
7	Trg Brace hrv. zmaja	S	18.	44×27	0,04	*	*	P
DONJI GRAD								
8	Trg bana Jelčića	S/P	17.	186×72	1,38	2,58	▭	M
9	Trg Josipa Langa	P	19.	100×107×118	0,60	△	△	S/P
10	Trg Petra Preradovića	P	19.	68×54	0,32	1,26	□	T/M
11	Britanski trg	P	19.	165×60	0,71	2,70	□ △	T
12	Trg Nikole Zrinskog	P	19.	235×123	2,89	1,91	▭	Pe
13	Strossmayerov trg	P	19.	202×125	2,57	1,61	▭	Pe
14	Tomislavov trg	P	19.	315×124	3,90	2,54	▭	Pe
15	Starčevićev trg	P	19.	103×87	0,90	1,18	□	Pe
16	Svačićev trg	P	19.	123×98	1,20	1,25	□	Pe
17	Marulićev trg	P	19.	196×147	2,88	1,33	▭	Pe
18	Mažuranićev trg	P	19.	178×150	2,66	1,18	□	Pe
19	Trg maršala Tita	P	19.	178×160	2,86	1,11	□	Pe
20	Rooseveltovo trg	P	19.	177×107	1,65	1,65	▭	Pe
21	Trg Vladka Maćeka	P	19.	60×60×106	0,26	△	△	S/P
22	Trg Francuske Republike	P	19.	180×105	1,97	1,71	▭	Pe
RUBNI DIJELOVI GRADA								
23	Podsusedski trg	S	19.	367×250	1,93	*	*	M
24	Šestinski trg	S	17.	150×177×227	1,09	*	*	C/M
25	Trg sv. Šimuna	S	14.?	181×29	0,52	*	*	C/M

Legenda slovnih oznaka u tablici

3.) Geneza: P – pravilna, S – spontana

9.) Tip trga: C – crkveni, T – tržni, S – stambeni, P – prometni, M – multifunkcionalni, Pe – perivojni

13.) Tip izgradnje: S – slobodnostojeća, Pu – poluugrađena, U – ugrađena, M – mješovita

14.) Položaj zgrade: RC – na regulacijskoj crti, GC – na građevnoj crti uvučenoj u parcelu

17.) Male građevine: Ka – kapelica, B – benzinska pumpa, Ki – kiosk (povijesni), Ms – meteorološki stup, Pv – paviljon, I – infrastrukturna građevina

18.) Ostala oprema: S – gradski sat, Di – dječje igralište

Promet		Obodna izgradnja			Oprema					Nasadi	
Javni T--tramvaj B--autobus	P-- parkiralište G--garaza	Pretežita katnost	Tip izgradnje	Položaj zgrada	Fontana, vodeni element	Skulptura	Male građevine	Ostalo	Perivojni trg	V--visoki N--niski	
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	

B	-	P+1	S,Pu	RC/GG	+	+	-	-	-	V,N
---	---	-----	------	-------	---	---	---	---	---	-----

-	-	P+1(2)	U	RC	-	-	-	-	-	-
B	-	P+1(2)	U	RC	-	-	-	-	-	-
B	-	P+1(2)	S,Pu	RC	-	-	-	-	-	-
B	P	P+1(2)	U	RC	+	+	-	-	-	V
B	P	P(2)	U,Pu	RC	-	-	K _a	-	-	V,N
-	-	P+1(2)	U	RC	-	+	-	-	-	N

T	-	P+2(16)	S,U,Pu	RC	+	+	-	S	-	-
T	G	P+1(5)	U	RC	-	-	K _a ,B	-	-	N
-	-	P+3(5)	U	RC/GC	+	+	-	S	-	V
T/B	P	P+2(4)	U	RC	-	-	Ki	-	-	V
T	P	P+2(3)	U	RC	+	+	M _s ,Pv	-	Pe	V,N
T	P	P+2(3)	U	RC	-	+	-	Di	Pe	V,N
T	P	P+2(3)	U	RC	+	+	-	S	Pe	V,N
T	P	P+2(4)	U	RC	+	+	-	-	Pe	V,N
-	P	P+2(5)	U	RC	+	+	-	Di	Pe	V,N
T	P	P+2(3)	U	RC	-	+	-	-	Pe	V,N
B	P	P+3(4)	U	RC/GC	-	-	-	Di	Pe	V,N
T	P	P+2	S,Pu	RC/GC	+	+	-	S	Pe	V,N
T/B	P	P+2(4)	S,U	RC	-	+	I,Ki	-	Pe	V,N
T	P	P+2(5)	U	RC	-	-	-	-	-	N
T	P	P+2(5)	U	RC	-	-	-	-	Pe	V,N

-	•	P(1)	M	RC/GC	-	-	-	-	-	V,N
B	•	P(1)	M	RC/GC	-	+	-	-	-	V
B	•	P(1)	M	RC/GC	-	-	-	-	-	V

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BEDENKO, V. (1988./89.), *Prilog poznavanju zagrebackog podgrada u 15. stoljecu*, „Radovi IPU”, 12-13: 179-186, Zagreb
2. BEDENKO, V. (1989.), *Zagrebački Gradec. Kuca i grad u srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb
3. BEDENKO, V. (1991.), *Mons Gradyz iuxta Zagrabiam*, „Historijski zbornik”, XLIV, Zagreb
4. BEDENKO, V. (1992.), *Gradec – osnivanje i gradnja jednog europskog grada*, u: *Zlatna bula 1242-1992*. [kat. Izložbe]: 33-38, Muzej grada Zagreba, Zagreb
5. BEDENKO, V. (1994.), *Društvo i prostor srednjovjekovnoga Gradeca*, u: *Zagrebački Gradec 1242-1850*. [zbornik]: 37-49, Grad Zagreb, Zagreb
6. BEDENKO, V. (1995.), *O prostoru Kaptola u srednjem vijeku*, u: *Zagrebacka biskupija i Zagreb 1094-1994* [zbornik]: 633-648, Nadbiskupija zagrebacka..., Zagreb
7. CVITANOVIC, D. (1975.), *Dokumentaciona grada isusovacke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 1: 219-246, Zagreb
8. DAKIĆ, S. (1977.), *Pitanje trga*, „ČIP”, XXIII, 12 (288), Zagreb
9. DOBRONIC, L. (1961.), *Stari planovi Zagreba*, Urbanistički zavod grada Zagreba, Zagreb
10. DOBRONIC, L. (1983.), *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, knj. XXX, Zagreb
11. DOBRONIC, L. (1986.), *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Školska knjiga, Zagreb
12. GOSTL, I. (1994.), *Zagrebački perivoji i promenade. Nostalgican pogled u prošlost*, Školska knjiga, Zagreb
13. HORVAT-LEVAJ, K.; BARIČEVIĆ, D.; REPANIĆ-BRAUN, M. (2011.), *Akademski crkva Sv. Katarine u Zagrebu*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
14. IVŠIĆ, K. (ur.) (1976.), *Župa Sv. Šimuna i Jude Tadeja Markusevec*, Župni ured...Markusevec, Zagreb
15. JEGLIĆ, C. (1932.), *Za preuredenje Svaciceva trga*, „lutarnji list”, 1. 7. 1932.: 5, Zagreb
16. JOVIĆIĆ, N. (1991.), *Simbolizam vode i oblikovanje zagrebackih fontana*, „Život umjetnosti”, 48-49, Zagreb
17. KANI, Z. (1955.), *Obnova Svaciceva trga*, „ČIP”, 33, Zagreb
18. KANI, Z. (1965.), *Javne površine Zagreba poslije 1918.*, „Hortikultura”, 2-3, Zagreb
19. KARAC, Z. (2007.), *Kuca Stanković u Zagrebu. Studija arhitektonskog razvoja*, „Prostor”, 15, 1 (33): 56-65, Zagreb
20. KARAC, Z.; ŽUNIĆ, A. (2012.), *Antologijski arhitektonski vodič Zagreba*, UPI-2m Plus, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb [u tisku]
21. KNEŽEVIĆ, S. (1987.), *Mjesto Zrinjskog trga u genezi zagrebacke „zelene potkove”*, „Radovi IPU”, 11: 61-93, Zagreb
22. KNEŽEVIĆ, S. (1988.), *Ciglan – izgubljeni trg*, „15 dana”, 6: 28, Zagreb
23. KNEŽEVIĆ, S. (1988./89.), *Geneza Trga marsala Tita i „zelena potkova” u Zagrebu*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 14-15: 111-149, Zagreb
24. KNEŽEVIĆ, S. (1991.), *Britanski trg u Zagrebu. Nastanak i oblikovanje; status i obnova*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 17: 9-46, Zagreb
25. KNEŽEVIĆ, S. (1993.), *Zrinjevac 1873-1993.*, Naklada Prelog, Zagreb
26. KNEŽEVIĆ, S. (1994.-1995.), *Trg Petra Preradovića i Trg Petra Svačića u Zagrebu. Geneza dvaju donjogradskih trgova*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 20-21: 109-142, Zagreb
27. KNEŽEVIĆ, S. (1994.a), *Akademijina palača i njeni trgovi*, „Bulletin Razreda za likovne umjetnosti HAZU”, XLII, 1 (60): 35-46, Zagreb
28. KNEŽEVIĆ, S. (1994.b), *Lenuci i ‘Lenucijeva potkova’*, „Radovi IPU”, 18: 169-185, Zagreb
29. KNEŽEVIĆ, S. (1996.-1997.), *Povijest područja bivše Rudolfove vojarne i Trga Francuske republike u Zagrebu*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 22-23: 57-72, Zagreb
30. KNEŽEVIĆ, S. (1996.a), *Zagrebacka zelena potkova*, Školska knjiga, Zagreb
31. KNEŽEVIĆ, S. (1996.b), *Za obnovu zagrebacke Zelene potkove*, „Radovi IPU”, 20, Zagreb
32. KNEŽEVIĆ, S. (2000.-2001.), *Obnavljanje Trga M. Š. Zrinskoga u Zagrebu*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 26-27: 35-60, Zagreb
33. KNEŽEVIĆ, S. (2000.a), *Urbanističke zamisli Viktora Kovacica*, „Radovi IPU”, 24: 93-112, Zagreb
34. KNEŽEVIĆ, S. (2000.b), *Zelena potkova u Zagrebu*, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, I: 100-115, II: 466-493, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb
35. KNEŽEVIĆ, S. (2003.a), *Kovaciceve vizije uređenja zagrebackih trgova i perivoja 1905.-1909.*, u: *Arhitekt Viktor Kovacic – život i djelo: 133-152*, HAZU, Zagreb
36. KNEŽEVIĆ, S. (2003.b), *Zagrebu u središtu*, Barbat, Zagreb
37. KNEŽEVIĆ, S. (2004.), *Nadbiskuski /Langov trg: mjene i poništenja*, „Radovi IPU”, 28: 250-270, Zagreb
38. KNEŽEVIĆ, S. (2007.), *Zagrebacke planirane vojarne iz doba Habsburske monarhije*, u: *Zbornik II. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti: 321-335*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
39. KNEŽEVIĆ, S. (2011.), *Zagreb: grad memorija_ art*, Meandarmedia, Zagreb
40. LADOVIĆ, V.; PREMERL, N. (1984.), *O razvoju i uređenju llice, Preradovića trga i Jurisiceve ulice u XIX i XX stoljecu*, „Iz starog i novog Zagreba”, VI: 189-204, Zagreb
41. LONČAREVIĆ, J. (ur.) (1987.), *Župa Šestine, Kršćanska sadašnjost, župni ured Sv. Mirka Šestine*, Zagreb
42. MARUŠEVSKI, O. (1987.), *Od Mandusevca do Trga Republike*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, k. XLI, Zagreb
43. MILIĆ, B. (1995.), *Razvoj grada kroz stoljeca, 2. Srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb
44. SCHNEIDER, A. (1929.), *Perivoji, vrtovi i setalista u starom Zagrebu*, „Narodna starina”, 8: 149-180, Zagreb
45. ŠCITAROCI, B. i M. (2004.), *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljecu. Javna perivojna arhitektura hrvatskih gradova u europskom kontekstu*, Šcitaroci, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
46. ULČNIK, I. (1936.), *Terg bana Zrinjskog. Kako je nastao Zrinjski trg*, „Zagreb, revija”, 11-12, Zagreb
47. VUČETIĆ, R. (2009.), *Trgovište Podsused. Razvoj mjesta kroz povijest*, u: *Podsused, vjerski život i tradicija, kulturno-povijesna, umjetnička i prirodna baština: 79-87*, Župa Sv. Ivana Bosca Podsused, Zagreb
48. ŽUNIĆ, A.; MATUHINA, N. (2012.), *Modernist Squares in Zagreb between Two World Wars – The Genesis and Urban Characteristics*, u: *International Scientific Conference ‘Rethinking Urbanism’. Proceedings Book* [ed. KARAC, Z.] 177-180, Croatian Architects’ Association..., Zagreb
49. *** (1901.), *Uredjenje trga G.*, „Narodne novine”, 15.9., Zagreb
50. *** (1906.), *Trg G.*, „Narodne novine”, 24.11., Zagreb
51. *** (1994.), *Zagreb na geodetsko-katastarskim zemljovidima i u zemljišnim knjigama* [kat. izložbe] [ur. LOVRIC, P.], Umjetnički paviljon, Zagreb
52. *** (2000.), *Državna geodetska uprava 1847.-1963. Inventar* [prir. SLUKAN-ALTIĆ, M.], Hrvatski državni arhiv, Zagreb
53. *** (2006.), *Zagrebački leksikon*, 1-2, Leksikografski zavod ‘Miroslav Krleža’, Masmedia, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. MGZ – MUZEJ GRADA ZAGREBA:, Opatička 20 – Zbirka planova i nacrt Zagreba – fond 571 – Zbirka fotografija – fond 572
2. DAZG – DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU, Opatička 29: – Zbirka planova i nacrt grada Zagreba – fond 1133 [1123] – Kartografska zbirka – fond 1132 [0869] – Zbirka fotografija – fond 1135 [0866]
3. HDA – Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Marulićev trg 21 – Državna geodetska uprava

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1. KNEŽEVIĆ, 2003.
- SL. 2.-4. Crteži: autori
- SL. 5.-8., 10. KNEŽEVIĆ, 2003.
- SL. 9. *** 1994.

SAŽETAK

SUMMARY

HISTORIC SQUARES IN ZAGREB BEFORE 1918

SPATIAL GENESIS AND URBAN CHARACTERISTICS

Squares are urban public spaces with a particular identity and social significance. The city of Zagreb presently has 65 squares out of which 25 are the historic ones laid out until the end of the First World War (1918); 10 squares were formed in the period of Modernism (1918-1941) whereas 30 squares have been laid out in the period of contemporary urban growth (after 1945). Almost all analyzed historic squares in Zagreb were created on a modestly sized area of the city until 1918 including Kaptol, Upper town and the Central city area with an exception of the three former village squares (Podused, Sestine and Markuševac), today incorporated in the City of Zagreb.

General characteristics of the squares – Squares in Zagreb have predominantly been the object of historiographic research with cultural, historical and artistic interpretations whereas their urban aspect has been largely neglected. This research is based on the archives and documents such as maps and plans as well as photo documentation in the Municipal Archive in Zagreb and the Museum of Zagreb.

Most of the analyzed public spaces in Zagreb are clearly defined as squares according to their characteristics such as their name, official status, historical origin or their urban structural, morphological and functional features. However, some of them are atypical and even ambiguous as far as their conceptual definition is concerned. These are the unnamed 'pseudo-squares' (street widenings, 'niches' in the urban fabric, common semi-public spaces in residential neighbourhoods etc.) that cannot be officially characterized as squares in terms of their status and names, yet they do possess certain square-like characteristics in terms of their urban features and ambient associations (for example the funnel-like beginning of Mesnička street, the junctions of Preradovičeva and Masarykova streets, Jurišičeva and Petrinjska streets, part of the old Vlaska street and in particular the corner semi-square in front of St Blaž church)

Kaptol, although the oldest Zagreb square, does not have the word „square” in its name. Some squares apparently seem to be a part of the 'historical concept' of the historicist Central city area although they have been recently formed on the vacant lots created at a later date in the urban fab-

ric (Franjo Tuđman square was laid out after the Rudolf's barracks had been demolished in 1978). There are also numerous unbuilt squares from the regulation plans of Zagreb (1887, 1905, 1907) that were part of the historic city concept.

Origin of squares – historical framework – Two typical but functionally different squares were formed in medieval Zagreb: the church square in front of the Kaptol cathedral and the trade square called Markov trg on Gradec. Historically, the older one should be the Kaptol square (originating in the 11th century?) although spatially and structurally it was formed in the Renaissance. Gradec square has preserved the mid 13th century Romanesque concept almost intact. That makes it the oldest Zagreb square. It is difficult to trace accurately the origin of the historic squares of the former suburban villages. However, taking into consideration the origin of their churches, it may well be assumed that the square in Markuševac dates from the 14th century and the one in Sestine from the 17th century.

The early Baroque matrix of Zagreb dates from medieval times. In an extensive 17th century urban reconstruction, two new churches on Gradec were accompanied by the formation of three new squares (St Catherine sq., Jesuits sq. and Markovic sq.): one square in front of the eastern city gate (Trg bruce hrvatskog zmaja) and Jelčić square, nowadays the central city square of Zagreb.

In the mid 19th century and the *early modernization* period Zagreb had only seven squares (along with two market squares in the northern villages). Just a few decades later 16 new squares were formed that were markedly historicist. Among them there is the well-known system of seven park squares forming the U-shaped green belt of Zagreb.

After 1897 when Preradović's square was formed, no other square has ever been laid out that might be considered a part of the city's historic fabric. Most of the earlier public spaces were finished until 1918 in terms of the surrounding construction, vegetation or equipment. The last completed squares that originated in the 19th century were Mazuranić and Maček squares at the beginning of Deželić street (both laid out until the late 1920s). Thus the concept of the city squares from the Second regulation plan was mostly implemented. The next

square (called Trg hrvatskih velikana) after 1897 in Zagreb was created 30 years later following the completion of the Stock market building in 1927.

Urban features of the squares – Most squares in Zagreb have been laid out on a flat horizontal ground (occasionally it is the result of filling up and hydroamelioration). Only some of the Upper town squares as well as parts of the squares in Sestine and Markuševac were positioned on the slope.

The smallest square in Zagreb is Marković square (up to the neighbouring facades it measures 22×24 meters with an area of only 0,052 hectares) whereas the biggest one before 1918 was Tomislav square (124×315 m with an area of 3,905 hectares), almost 74 times larger than the former! The average area of Zagreb historic squares is 1,369 hectares whereas all 25 analyzed squares take up 34,23 hectares which makes a considerable part of the urban fabric of historic Zagreb in its boundary lines until 1918.

Most of the historic squares in Zagreb were planned even in the earliest periods of medieval urbanization and they therefore have regular and geometric forms such as a) quadrilateral shapes (some examples are almost regular squares); Jelčić square has the most elongated proportions (1:2,58); b) triangular or funnel-like shapes; c) organic examples or the ones with complex plans. The buildings on almost all squares are built in continuous rows on the regulation lines with the building height of 3-4 levels (ground-floor + 3(4) levels).

In earlier historical periods the squares were predominantly intended for trade or gatherings in front of the churches whereas more recently they had mostly market and park or promenade functions. Only 4 squares are pedestrian while 20 squares serve for public city transport (trams or buses) and other forms of traffic.

The equipment of the squares differs: mostly there is a sculpture or a fountain while other elements vary depending on the character of the space. Vegetation is dominant on park squares of the U-shaped green belt although it is also present on all squares in the central city area.

Regarding their characteristics, the squares in Zagreb belong to the Central European context and at the same time form a valuable part of our urban heritage.

ALEN ŽUNIĆ
NIKOLA MATUHINA

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

ALEN ŽUNIĆ, Zagreb, 1989.; student Diplomskog studija zagrebackoga Arhitektonskog fakulteta; dobitnik je *Nagrade dekana i Rektorove nagrade*, objavio 75 stručnih i znanstvenih radova.

NIKOLA MATUHINA, Pula, 1987.; diplomant zagrebackog Arhitektonskog fakulteta; dobitnik je *Rektorove nagrade*, sudjelovao na međunarodnome znanstvenom skupu 'Rethinking Urbanism', objavio više stručnih i znanstvenih radova.

ALEN ŽUNIĆ, Zagreb, 1989, student of the Master Program in Architecture and Urban Planning at the Faculty of Architecture in Zagreb; *Dean's and Rector's awards* winner, published 75 papers.

NIKOLA MATUHINA, Pula, 1987, student of the Master Program in Architecture and Urban Planning at the Faculty of Architecture in Zagreb; *Rector's award* winner, participant in international conference 'Rethinking Urbanism'.

